

Η ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΗ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ Α. Ρ. ΡΑΓΚΑΒΗ

Ο Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς (1809 - 1892) εἶναι, ἱστορικὰ καὶ χρονολογικὰ, ὁ πρῶτος διηγηματογράφος τῆς νεοελληνικῆς πεζογραφίας, ὁ πρῶτος ποὺ ἀσχολήθηκε συστηματικὰ μὲ τὸ λογοτεχνικὸ αὐτὸ εἶδος καὶ ἔγραψε εἴκοσι ἕνα πρωτότυπα διηγήματα, κυρίως στὰ χρόνια ἀνάμεσα 1847 καὶ 1853. Προηγήθηκαν βέβαια τὰ «Ἐρωτος ἀποτελέσματα» (1792), ὡστόσο ἀνήκουν σὲ ἄλλοτελα διαφορετικὸ κλίμα καὶ σὲ ἄλλη περίοδο τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας· ἐξάλλου περιέχουν τρία μόνο διηγήματα. Τὸ πρῶτο διήγημα τοῦ Ραγκαβῆ εἶναι τὸ «Αἰ Φυλακαὶ ἢ ἡ κεφαλικὴ ποινὴ», καὶ πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ 1836 στὸ περιοδικὸ «Ἡὼς» τῶν Ι. Ν. Λεβαδιέως καὶ Ἐμ. Ἀντωνιάδου, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος, ἢ στὰ «Διάφορα ποιήματα» τὸ 1837¹. Ἀπὸ τότε ὡς τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1847, ὁπότε ἐκδίδεται τὸ περιοδικὸ «Ἡ Εὐτέρπη», ὁ Ραγκαβῆς δὲν ξαναδημοσιεύει διηγήματα. Σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ χρονικὸ διάστημα ἐμφανίζεται στὴ δημοσιότητα ὁ Ἰωάννης Ἀναγνώστη Δελιγιάννης μὲ τὰ διηγήματα «Ἡ νύμφη τῆς Ἀργολίδος» καὶ «Ὁ αὐτόχειρ», τυπωμένα, μαζὶ μ' ἕνα βιογραφικὸ ἀφήγημα γιὰ τὸν Pushkin καὶ μὲ μεταφράσεις ἀπὸ Γάλλους πεζογράφους, στὸν τόμο «Διηγήματα» (Ἀθ. 1845). Ὁ Ραγκαβῆς στὸ «Précis d'une histoire de la littérature néo-hellénique» (1877) σημειώνει πῶς ὁ Ἰω. Δελιγιάννης ἔγραψε τὰ διηγήματά του τὸ 1832²,

1. Ὁ Α. Ρ. Ραγκαβῆς γράφει στὰ «Ἀπομνημονεύματά» του, τόμ. 2, Ἀθ. 1895, σ. 34: «Ἐδῶκα εἰς τὴν “Ἡὼ” διήγημά τι, τὸ πρῶτον ὁ ποτὲ συντάξα, ἐπιγραφόμενον “Αἰ φυλακαὶ ἢ ἡ κεφαλικὴ ποινὴ”». Τὸ διήγημα αὐτὸ δὲν μπόρεσα νὰ τὸ βρῶ στὰ 8 τεύχη τοῦ περιοδικοῦ, τὰ ὁποῖα διαθέτουν οἱ δημόσιες βιβλιοθηκὲς τῆς Ἀθήνας (Ἐθνικὴ, Βουλῆς, Γεννάδειος), βλ. καὶ Σαχίνη, Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Πανδώρας καὶ τῶν παλιῶν περιοδικῶν, Ἀθ. 1964, σ. 20 καὶ 122. Πάντως τὸ «Αἰ φυλακαὶ ἢ ἡ κεφαλικὴ ποινὴ» δημοσιεύεται στὸν τόμο «Διάφορα ποιήματα» 1, Ἀθ. 1837, σ. 359 - 397, τὸν ὁποῖο ἐξέδωσε τότε ὁ Ραγκαβῆς.

2. Βλ. Précis d'une histoire de la littérature néo-hellénique, τόμ. 2, Βερολίνο 1877, σ. 271: «Jean Delyanni . . . a écrit en 1832 quelques nouvelles, publiées en un petit volume, en 1845. Si nous en faisons mention, c'est moins pour leur valeur littéraire, que parce qu'elles ont été le premier pas par lequel la littérature nationale s'essayait dans cette voie. Les sujets sont empruntés

και ή μαρτυρία του έχει κάποια αξία, γιατί οι δυο νεαροί τότε λόγιοι ήταν στενοί φίλοι από το χρόνο της άφιξης του Ραγκαβή στο Ναύπλιο (1830)¹. "Αρα ο Ραγκαβής γνώριζε τὰ δυο διηγήματα του 'Ιω. Δελιγιάννη' δὲν ἐπηρεάστηκε ὅμως καθόλου ἀπ' αὐτά. Τὰ ἐξωτικά, φανταστικά και ἀπίθανης πλοκῆς διηγήματα του Ραγκαβῆ δὲν ἔχουν καμιά σχέση με τίς ρομαντικές ἐρωτικές ἱστορίες του 'Ιω. Δελιγιάννη, πού ή δράση τους τοποθετεῖται στο Ναύπλιο του 1830 - 1832.

Ὡστόσο ο 'Ιωάννης Δελιγιάννης ἐγκατέλειψε τὴ διηγηματογραφία, ἐνῶ ο Ραγκαβῆς τὴν συνέχισε στὰ χρόνια 1847 - 1853. Γιατί ὅμως ἀκριβῶς τότε; Γιατί στὰ 1847 και στὰ 1850 ἄρχισαν νὰ ἐκδίδωνται δυο σημαντικά δεκαπενθήμερα περιοδικά, «'Η Εὐτέρπη» και ή «Πανδώρα», στὴν ἴδρυση τῶν ὁποίων ο Ραγκαβῆς ἔλαβε ἐνεργὸ μέρος². Ὑπάρχει πάντα, ἀπὸ τὸν 19ο αἰώνα, κάποια σχέση και κάποια ἐξάρτηση του διηγήματος ἀπὸ τὰ λογοτεχνικά περιοδικά: ὅταν κυκλοφοροῦν λογοτεχνικά περιοδικά ἔχουμε ἀϋξημένη ζήτηση διηγημάτων, και οἱ πεζογράφοι σπεύδουν νὰ τὴν ἱκανοποιήσουν. Ἡ ἐξέλιξη, ή ἀνάπτυξη και ή διαμόρφωση του διηγήματος συμβαδίζει με τὴν ἐκδοση περιοδικῶν, πού ἀναλαμβάνουν τὴ δημοσίευση και τὴ διάδοσή του. Ἐτσι τὸ διήγημα, ὡς λογοτεχνικό εἶδος ὅπως τὸ γνωρίζουμε σήμερα, διαμορφώθηκε και ὀρίμασε τὸν 19ο αἰώνα στὴν Εὐρώπη, πρῶτα με τὴν ἐκδοση ἐτησίων «ἡμερολογίων» κι ἔπειτα με τὴν κυκλοφορία μηνιαίων περιοδικῶν. Ὁ W. Somerset Maugham, στο δοκίμιό του γιὰ τὸ διήγημα, ἐκθέτει πολὺ σωστὰ και παραστατικά τὰ ἱστορικά τῆς γέννησης και τῆς ἀνάπτυξης αὐτοῦ του λογοτεχνικοῦ εἶδους τὸν 19ο αἰώνα³. Ἀρχικά με τὴν

aux temps obscurs du moyenâge de la Grèce et aux relations de la vie sociale actuelle dans le pays». Ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν θεμάτων του 'Ιω. Δελιγιάννη δὲν εἶναι σωστὸς στο πρῶτο του σκέλος: δὲν θὰ συναντήσουμε πουθενὰ τὸν ἑλληνικὸ μεσαιῶνα στὰ διηγήματα αὐτά. Ὡστόσο ο Α. Ρ. Ραγκαβῆς παρέσυρε τὸν Ἡλία Βουτιεριδῆ νὰ γράψῃ «τὰ διηγήματα του 'Ιω. Δελιγιάννη . . . ἔχουνε θέματα παρμένα ἀπὸ τὴ μεσαιωνικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδας», βλ. «Σύντομη ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας», Ἰ. Α. 1933, σ. 392, κι ο Ἡλίας Βουτιεριδῆς, με τὴ σειρά του, τὸν Ἄγγελο Φουριώτη, ὁ ὁποῖος σημειώνει ὅτι ο 'Ιω. Δελιγιάννης δημοσίευσε «διηγήματα ποῦχαν ὡς θέμα τὴ μεσαιωνικὴ ζωὴ του ἔθνους μας», βλ. «Τὸ νεοελληνικὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα», περ. Ἑλληνικὴ Δημιουργία 12 (1953) 542.

1. Ὅτι ο Ραγκαβῆς και ο 'Ιω. Δελιγιάννης ἦταν στενοί φίλοι και συνεργάτες βλ. Ἰ. Α. Ρ. Ραγκαβῆ, Ἰ. Απομνημονεύματα 1, Ἰ. Α. 1894, σ. 263, 275, 341, 381 - 382, 389· 2, Ἰ. Α. 1895, σ. 7, 297, 337 - 338· 3, Ἰ. Α. 1930, σ. 58 και 60.

2. Βλ. Α. Σαχίνη, Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Πανδώρας και τῶν παλιῶν περιοδικῶν, Ἰ. Α. 1964, σ. 33 - 35, 117 και 36 - 47.

3. Βλ. W. Somerset Maugham, The Short Story, στο βιβλίο του Points

«Εὐτέρπη» καὶ ἀργότερα μὲ τὴν «Πανδώρα» διαμορφώνεται καὶ στὴν Ἑλλάδα ἕνας νέος τύπος περιοδικοῦ· σημειώνεται ἡ στροφή ἀπὸ τὸ «ὠφέλιμο» στὸ «τερπνόν», ἐπιχειρεῖται, μὲ τὶς διαφορὲς συνεργασίες, ὁ συνδυασμὸς τους, κι ἔτσι ἡ ὕλη τῶν δύο αὐτῶν περιοδικῶν γίνεται πιὸ λογοτεχνική: ἀρχίζει νὰ μπαίνει στὰ περιεχόμενά τους, συστηματικὰ καὶ σὲ πολλὲς σελίδες, ἡ ἀφηγηματικὴ πεζογραφία, τὸ μεταφρασμένο διήγημα καὶ μυθιστόρημα, ἀλλὰ καὶ τὸ πρωτότυπο¹. Ὁ Ραγκαβῆς ἀνταποκρίθηκε πρῶτος σ' αὐτὴ τὴ ζήτηση καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἀνάγκη, καὶ μὲ τὴν «Συνέντευξι τῆς Δρέσδης», πρωτοδημοσιευμένη στὸ δεύτερο τεῦχος τῆς «Εὐτέρης», στίς 15 Σεπτεμβρίου 1847, ἀρχίζει τὴ συνεχῆ δημοσίευση μιᾶς μακρῆς σειρᾶς διηγημάτων, ποὺ τελειώνει τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1853 στὴν «Πανδώρα» μὲ τὸν «Καμινάπτη». Ἡ προθυμία του νὰ ἀνταποκριθῆ στὴ ζήτηση διηγημάτων ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ περιοδικὰ σίγουρα δὲν θὰ ἔχη σχέση μόνον μὲ τὴν ἐσωτερικὴ του ἔφεση νὰ ἐκφραστῆ μὲ τὴν ἀφηγηματικὴ πεζογραφία, ἀλλὰ καὶ μὲ τὶς ἐξωτερικὲς ὑποχρεώσεις ποὺ θὰ εἶχε ἀναλάβει, ὡς πρωτεργάτης τῆς ἴδρυσης, ἀντίκρυ στοὺς ἄλλους συνιδρυτὲς τῆς «Εὐτέρης» καὶ τῆς «Πανδώρας».

Ὁ Ἀριστοτέλης Κουρτίδης, στὴν ὁμιλία του «Τὸ ἑλληνικὸν διήγημα μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ Ἀλεξ. Ραγκαβῆς ὡς διηγηματογράφος» (1921), ἀνακίνησε τὸ ζήτημα τῆς πατρότητος τῶν διηγημάτων τοῦ Ραγκαβῆ καὶ τοῦ τρόπου τῆς συγγραφῆς τους. Πῶς τὰ συνέθετε ὁ συγγραφέας; Εἶναι πρωτότυπα; Εἶναι διασκευὲς ἀπὸ ξένα κείμενα; Εἶναι ἀπλὲς μεταφράσεις ἢ παραφράσεις; Ἡ ἀπάντησή του εἶναι καταδικαστικὴ: στηριζόμενος σὲ δύο ὁμολογημένες διασκευὲς τοῦ Ραγκαβῆ καὶ στίς εἰκόνες ποὺ συνόδευαν τὰ διηγήματά του, θεωρεῖ ὅτι ὅλα σχεδὸν εἶναι παραφράσεις καὶ διασκευὲς. «Τὰ διηγήματα ταῦτα», σημειώνει, «ἐγράφησαν ἄνευ ἀξιώσεων, ὡς προχειρογραφήματα, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων. Ὁφείλων ὁ Ἀλ. Ραγκαβῆς νὰ παραδίδη ὠρισμένην διηγηματικὴν ὕλην δις τοῦ μηνὸς εἰς τὴν “Εὐτέρη” καὶ ἔπειτα εἰς τὴν “Πανδώραν” μετέφραζε, παρέφραζε, δισεκεύαζε»². Δὲν νομίζω πῶς μπορῶ νὰ συμφωνήσω μὲ τὴν ἀποψη αὐτή. Εἶναι ἀλήθεια, ὅπως θὰ δοῦμε

of View, Λονδίνο 1960, σ. 147 - 150. Γιὰ τὴ σχέση τῶν διηγηματογράφων μὲ τὰ λογοτεχνικὰ περιοδικὰ πρβλ. ἀκόμα τὶς σ. 157 καὶ 185 καὶ τὴ μελέτη τοῦ Τ. Ο. Beachcroft, *The English Short Story*, τόμ. 2, Λονδίνο 1964, σ. 14, 27 καὶ 35.

1. Πρβ. Σαχίνη, ἔ. ἀ., σ. 32 - 33.

2. Α. Κουρτίδου, *Τὸ ἑλληνικὸν διήγημα μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ Ἀλεξ. Ραγκαβῆς ὡς διηγηματογράφος*, Ἄθ. 1921, σ. 31.

παρακάτω, πώς ο Ραγκαβής, ακολουθώντας τη κρατούσα γνώμη τῆς ἐποχῆς του στὴν Ἑλλάδα, δὲν θεωροῦσε τὸ διήγημα καὶ τὸ μυθιστόρημα ὡς ἀξιόλογα λογοτεχνικά εἶδη· εἶναι ἀκόμα ἀλήθεια πὼς ἔγραψε τὰ διηγήματά του χωρὶς ἀξιώσεις. "Ὁμως ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ ὡς ἐκεῖνο ποῦ θὰ μᾶς ἀναγκάσῃ νὰ χαρακτηρίσουμε ἔλα σχεδὸν τὰ διηγήματα τοῦ Ραγκαβῆ ὡς παραφράσεις καὶ διασκευὲς ὑπάρχει μεγάλη ἀπόσταση. Ἐξάλλου ὁ ἴδιος μᾶς ἐξήγησε στὰ «Ἀπομνημονεύματά» του τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ἔγραφε καὶ συνέθετε τὰ διηγήματά του. «Καὶ διὰ τῆς "Πανδώρας" δέ», λέει ἐκεῖ, «καὶ διὰ τῆς "Εὐτέρπης" ἐδημοσίευσα διάφορα διηγήματα, ὧν τινὰ τοιαύτην εἶχον τὴν ἀρχήν. Ἐκλέγων ἐκ διαφόρων ξυλογραφημάτων ἃ μᾶς ἐπέμποντο ἐκ Παρισίων συνεδύαζον αὐτὰ κατὰ τὸ δυνατὸν καὶ προσεπάθουν νὰ ἐφεύρω μῦθον καὶ νὰ συντάξω κείμενον εἰς αὐτὰ ἐφαρμοζόμενον, ὥστε εἰργαζόμενη ἐντελῶς ἀντιστρόφως τῶν ζωγράφων, οἵτινες συνθέτουσι συμπλέγματα κατὰ δεδομένον κείμενον»¹.

Νὰ πιστέψουμε τὴν ἐξήγηση αὐτή; Δὲν βλέπω τὸ λόγο γιατί ὄχι. Ἔχω τὴν ἐντύπωση πὼς ὁ Ραγκαβής δὲν ἐπιχείρησε ποτὲ νὰ ἐξαπατήσῃ τὸν ἀναγνώστη του στὸ θέμα τῆς πατρότητος τῶν ἀφηγηματικῶν του ἔργων: ὅταν ἐπρόκειτο γιὰ μεταφράσεις ἢ γιὰ διασκευές, τὸ σημειῶνε πάντα ὁ ἴδιος στὸ κείμενό του. Ἔτσι ἔκαμε ὅταν μετέφρασε τὰ μυθιστορήματα «Οἱ ἰππῶται τοῦ στερεώματος» τοῦ Paul Feval² καὶ «Ὁ πλοίαρχος Πάμφυλος» τοῦ Alexandre Dumas³. Ἔτσι ἐπίσης ἔκαμε ὅταν δημοσίευσε στὴν «Πανδώρα» τὰ διασκευασμένα διηγήματα «Ὁ ἀδάμας» καὶ «Οἱ ὕφανται τῆς Ἀνσης»· στὸ πρῶτο σημειώνει «ἐξ Α.Κ.»⁴ καὶ στὸ δεύτερο «ἡ πρώτη ὕλη ἐκ διηγήματος τοῦ Ἑρ. Βερτοῦ»⁵.

1. Ἀπομνημονεύματα, τόμ. 2, σ. 168 - 169. Στὸ ἴδιο μέρος τῶν Ἀπομνημονευμάτων, ὁ Ραγκαβής ὑπερασπίζεται τὰ διηγήματά του καὶ ἀπὸ τὴν ἠθικὴ πλευρὰ, τὴν πλευρὰ τῶν χρηστῶν ἡθῶν· γράφει: «πάντα τὰ διηγήματα ταῦτα δύναμαι νὰ ἐγγυηθῶ τοῖς μὴ ἀναγνοῦσιν αὐτὰ, ὅτι οὐδὲν ἔχουσι τὸ μὴ ἐντελῶς σεμνὸν κατὰ τὴν λέξιν καὶ κατὰ τὴν διάνοιαν . . .» (σ. 165).

2. Εὐτέρπη 1 (1847 - 48) φυλλ. Α' κέ. ὡς τὸ φύλλ. ΙΘ'.

3. Βλ. Ὁ πλοίαρχος Πάμφυλος, μυθιστόρημα ὑπὸ Ἀλεξ. Δουμᾶ, μετάφρασις ἐκ τοῦ γαλλικοῦ ὑπὸ Ἀ. Ρ. Ραγκαβῆ, Ἀθ. 1849.

4. Πανδώρα 1 (1850 - 51) 461 - 464.

5. Α. Ρ. Ραγκαβῆ, Διάφορα διηγήματα, τόμ. 2, Ἀθ. 1857, σ. 367. Στὴ δεύτερη ἐκδοσὴ τοῦ διηγήματος, στὰ «Ἀπαντα τὰ φιλολογικά», τόμ. 10, Ἀθ. 1882, σ. 109, ὁ προσδιορισμὸς τῆς διασκευῆς καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ξένου συγγραφέα ἀλλάζουν: «Ἡ πρώτη ὕλη ἐν μέρει ἐκ τοῦ Ἑλ Βερθέ». «Οἱ ὕφανται τῆς Ἀνσης» πρωτοδημοσιεύτηκαν στὴν Πανδώρα 2 (1851 - 52) 971 - 981 καὶ 995 - 1005.

Ἐκτὸς τῆς ἄλλης μεριᾶς ὁ Ραγκαβῆς μᾶς ἔχει δείξει, στὴ «Συνέντευξι τῆς Δρέσδης» καὶ στὸν «Αὐθέντη τοῦ Μωρέως», τὴ μυθοπλαστικὴ του φαντασία, τὴν ἱκανότητά του στὴν ἐλεύθερη ἀπόδοση μιᾶς σύλληψης ποῦ ξεκινᾷ ἀπὸ πραγματικὰ ἢ ἱστορικὰ περιστατικὰ· μᾶς ἔχει φανερώσει ἀκόμα, στὸ «Συμβολαιογράφο», τὴν εὐχέρειά του στὸ διάλογο καὶ τὴν ἀφήγηση, τὴ δύναμή του στὴ ζωντανὴ διαγραφὴ τῶν χαρακτήρων. Ὡστε δὲν μᾶς εἶναι δύσκολο νὰ πεισθοῦμε γιὰ τὴν πρωτοτυπία καὶ τῶν ὑπόλοιπων διηγημάτων του, ἀφοῦ δὲν ἔχουμε καμιὰ ἔνδειξη ἢ μαρτυρία πὼς εἶναι διασκευές. Ἄλλωστε καὶ ὁ Ἀριστοτέλης Κουρτίδης, ποῦ ἔθεσε τὸ ζήτημα τῆς πατρότητας τῶν ἀφηγηματικῶν ἔργων τοῦ Ραγκαβῆ, θεωρεῖ τὸν «Αὐθέντη τοῦ Μωρέως» καὶ τὸ «Συμβολαιογράφο» πρωτότυπα ἔργα, τὰ ἀναλύει προσεκτικὰ καὶ τὰ ἐπαινεῖ.

Εἶναι ἀναμφίβολο πὼς ὁ Ραγκαβῆς δὲν ἔδινε ἰδιαίτερη σημασία στὴν ἀφηγηματικὴ πεζογραφία του καὶ πὼς τὴ θεωροῦσε πάρεργο, ὄχι κύριο ἔργο. Τοῦτο ὅμως δὲν ἔχει καμιὰ σχέση πρὸς τὸ θέμα τῆς πατρότητας τῶν διηγημάτων του, παρὰ μόνον πρὸς τὴ θεωρητικὴ ἄποψή του ὅτι τὸ διήγημα καὶ τὸ μυθιστόρημα δὲν εἶναι ἀξιόλογα λογοτεχνικὰ εἶδη. Ἡ γνώμη του αὐτὴ ἐκφράζει βέβαια τὴ γενικὴ ἀντίληψη τῆς ἐποχῆς του στὴν Ἑλλάδα, ἢ ὅποια χαρακτηρίζε τὴν ἀφηγηματικὴ πεζογραφία «ἐλαφρὰ φιλολογία». Ὡστόσο, ἐξετάζοντας χρονολογικὰ τὰ διάφορα κείμενα τοῦ Ραγκαβῆ, παρατηρεῖ κανεὶς πὼς μὲ τὴν πάροδο τῶν χρόνων ὄχι μόνον διακόπτει ὀλότελα τὴ συγγραφὴ διηγημάτων, ἀλλὰ καὶ γίνεται κατηγορηματικότερος στὴν ἄρνηση κάθε ἀξίας ἀπὸ τὸ μυθιστορηματικὸ καὶ γενικότερα τὸ ἀφηγηματικὸ εἶδος στὴν Ἑλλάδα. Ἡ γνώμη του πὼς τὸ διήγημα καὶ τὸ μυθιστόρημα εἶναι κατώτερα λογοτεχνικὰ εἶδη καὶ πὼς στὴν Ἑλλάδα δὲν ἔδωσαν ἀξιόλογους καρπούς, φανερώνεται συχνὰ στὰ κείμενά του, σὲ διάφορα χρονικὰ σημεῖα τῆς συγγραφικῆς σταδιοδρομίας του. Ἡδη στὰ 1855, στὸ «προοίμιον» τοῦ πρώτου τόμου τῶν συγκεντρωμένων διηγημάτων του, γράφει: «Ἴσως ἀπαιτοῦσι τινὲς τῶν ἀναγνωστῶν νὰ τοῖς δικαιολογήσω πὼς ἐν μέσῳ σοβαρῶν ἀσχολιῶν καὶ σοβαρωτέρων καιρῶν ἔγραψα ταῦτα τὰ διηγήματα, καὶ εἰς τί αὐτὰ χρησιμεύουν. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον ἀπαντῶ: Δὲν ὑπάρχει χειμῶν, ὅσον αὐστηρὸς καὶ ἄν ᾗ, μὴ ἔχων στιγμὰς αἰθρίας, δὲν ὑπάρχει τόξον, ὅσον ἰσχυρὸν καὶ ἄν κατασκευασθῆ, μὴ ἀπαιτοῦν νὰ χαλαῖται ἐνίοτε, ἵνα μὴ ραγῆ ἢ χορδὴ του, οὐδ' ὑπάρχει δένδρον, καὶ καλλικαρπον ἄν ὑποτεθῆ, μὴ παράγον καὶ ἄνθη καὶ φύλλα. . . Ὡς δὲ πρὸς τὸ δεῦτερον, δὲν ἀπαντῶ παντάπασιν. Οἱ τερπόμενοι ὑπὸ τῶν διηγημάτων τούτων, ἄλλης

ἐξηγήσεως ἀνάγκην δὲν ἔχουσιν. Οἱ δὲ οὐδεμίαν ἐν αὐτοῖς εὐρίσκοντες τέρψιν, οὐδὲ τὸ προοίμιον θέλουσι ἀναγνώσει»¹. Εἶναι φανερὸ πὼς ὁ Ραγκαβῆς, γνωστὸς ἤδη τότε ποιητῆς καὶ καθηγητῆς τῆς ἀρχαιολογίας στὸ πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, δὲν θεωροῦσε σοβαρὴ τὴν ἀπασχόλησίν του μὲ τὴν ἀφηγηματικὴν πεζογραφία καὶ προσπαθοῦσε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἐκδοσὴ τῶν διηγημάτων του.

Στὰ 1863, στὴν «Ἐκδρομὴ εἰς Πόρον», στὸ τελευταῖο διήγημα ποὺ δημοσίευσεν ἔπειτα ἀπὸ μιὰ χαρακτηριστικὴ διακοπὴ δέκα χρόνων, ὁ Ραγκαβῆς βάζει τὸ πρόσωπο ποὺ ἀφηγεῖται τὴν ἱστορία, δηλαδὴ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτό του, νὰ πῇ: «Καὶ ἂν ὑπέπεσα ποτὲ ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοίᾳ εἰς τὸ παράπτωμα τῆς μυθιστοριογραφίας ἰάθην ἀπ' αὐτοῦ ριζικῶς, ἀφ' ὅτου σοβαρὸς τις πολιτικός, ὅστις διὰ τινὰς λόγους οὐδὲν οὐδέποτε ἔγραψεν, ἐν ἐναγωνίᾳ πολιτικῇ συζητήσῃ μὲ κατῆσχυνέ ποτε καὶ μὲ ἀπεστόμωσεν ἐπιφωνήσας - Κύριε ἔγραψας μυθιστορίας»². Αὐτὸ βέβαια λέγεται μέσα στὸ διήγημα σὲ τόνο ἐλαφρὸ καὶ εἰρωνικὸ, ὡς ἀπάντησι σὲ μιὰ χαριτωμένη καὶ κοσμικὴ κυρία· ὥστόσο, εἴτε τὸ περιστατικὸ ποὺ μᾶς ἀφηγεῖται ἀληθεύει εἴτε ὄχι, ἀπηχεῖ μιὰ πραγματικότητά ἀδιαμφισβήτητη. Τὸ πνευματικὸ περιβάλλον τῆς Ἑλλάδας στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα ἐπηρέασεν τὴ συγγραφικὴ σταδιοδρομίαν τοῦ Ραγκαβῆ: ἀφοῦ ἔλαβε ἐνεργὸ μέρος στὴν πολιτικὴν, πρῶτα ὡς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν (1856 - 1859) καὶ ἀργότερα ὡς πρεσβευτῆς στὴν Οὐάσιγκτον, στὸ Παρίσι, στὴν Κωνσταντινούπολιν, στὸ Βερολίνο (1867 - 1887), ἔπαψε ν' ἀσχολῆται μὲ τὴν ἀφηγηματικὴν πεζογραφία.

Τὸ πνευματικὸ περιβάλλον στὴν Ἑλλάδα τοῦ 1850 - 1880 δὲν ἐπηρέασεν μόνον τὴ συγγραφικὴ δραστηριότητα τοῦ Ραγκαβῆ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπόψιν του γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ἀφηγηματικὴν πεζογραφία γενικῶς. Ἔτσι, στὶς τρεῖς μορφῆς τῆς Ἱστορίας του τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας διακρίνεται καθαρὰ ἡ ἀρνητικὴ στάσις του ἀντίκρου στὸ μυθιστορηματικὸ εἶδος. Εἶναι ἰδιαιτέρα χαρακτηριστικὸ πὼς στὰ 1877, στὸ «Précis d'une histoire de la littérature néo-hellenique», ἐνῶ ἀναλύει ἐξονυχιστικὰ τὸ ποιητικὸ ἔργον τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Παναγιώτη Σούτσου, δὲν ἀφιερώνει παρὰ δυὸ - τρεῖς γραμμὰς στὰ μυθιστορήματά τους:

1. Α. Ρ. Ραγκαβῆ, Διάφορα διηγήματα, τόμ. 1, Ἀθ. 1855, σ. γ'. Τὸ ἴδιον ἀκριβῶς προοίμιον ἐπαναλαμβάνεται καὶ στὸν 2ο τόμον, Ἀθ. 1857, σ. γ'.

2. Βλ. Α. Ρ. Ραγκαβῆ, Ἄπαντα τὰ φιλολογικὰ, τόμ. 8, Ἀθ. 1876, σ. 410. Τὸ διήγημα πρωτοδημοσιεύθηκε στὸ περ. Χρυσάλλης 1 (1863) 140 - 148, 167 - 177 καὶ 202 - 206.

ἐπίσης πὼς ἐνῶ μιᾶ λεπτομερειακᾶ, σὲ πενήντα σελίδες¹, γιὰ τὸ δικό του ποιητικὸ καὶ δραματικὸ ἔργο, δὲν ἀναφέρει καθόλου τὸ ἀφηγηματικόν. Στὸ ἴδιο βιβλίον του περιλαμβάνει ἓνα μικρὸ μόνον κεφάλαιο γιὰ τὸ νεοελληνικὸ μυθιστόρημα², ὅπου διατυπώνει ὀλότελα ἐπιφυλακτικὰς κρίσεις, καί, συμπεραίνοντας, σημειώνει γιὰ τὰ ὡς τότε δημοσιευμένα νεοελληνικὰ μυθιστορήματα πὼς «δὲν ἀρκοῦν . . . γιὰ ν' ἀποτελέσουν ἓναν ξεχωριστὸ κλάδο τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, ἢ ὅποια, μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς, ἐκτὸς ἀπὸ σπάνιες ἐξαιρέσεις, δὲν ἔχει ἀκόμα τὸ μυθιστόρημα παρὰ σὲ μεταφράσεις»³.

Λίγα χρόνια ἀργότερα, στὰ 1882, στὴ γερμανικὴ μορφή τῆς Ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας του, ποὺ τὴν ἔγραψε μὲ τὴ συνεργασία τοῦ Daniel Sanders, ὁ Ραγκαβῆς, ἀφοῦ ἀναφέρει κάποια ὀνόματα νεοελλήνων μυθιστοριογράφων, καταλήγει: «Παραλείπουμε μερικὰς ἄλλες ὀλότελα ἀποτυχημένους προσπάθειες καὶ θὰ ἐκφράσουμε μόνον τελικὰ τὴν πεποίθησή μας ὅτι ἡ ἑλληνικὴ λογοτεχνία δὲν χάνει τίποτα τὸ σημαντικόν, ἂν ἀκόμα σήμερον δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὸ μυθιστόρημα»⁴. Ἐπειτα, στὰ 1887, στὴν «Περίληψη ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας», ὁ Ραγκαβῆς ἐκφράζει μὲ πῶς ἔντονον τρόπο τὴ γνώμη του πὼς τὸ δυσκολώτατον μυθιστορηματικὸ εἶδος δὲν ἀπέδωσε ἀκόμα στὴν Ἑλλάδα καὶ πὼς ὅ,τι μᾶς εἶχε ἀφήσει ὡς τότε δὲν εἶναι παρὰ «ἀπόπειραι . . . συνθέσεων» σ' ἓναν «ξενικὸν τύπον τῆς φιλολογίας»⁵. Τέλος στὰ 1888, στὶς ταξιδιωτικὰς ἐντυπώσεις του μὲ τίτλον «Ἐκδρομὴ εἰς Αἴγυπτον», ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸ περιοδικὸν «Ἐστία», ἔχουμε μιὰ ἀκόμα μαρτυρία γιὰ τὴν ἀντιπάθειά του πρὸς τὸ «ξενικόν», ὅπως τὸ χαρακτηρίζε, εἶδος τοῦ μυθιστορηματος, ἰδίως πρὸς τὸ γαλλικόν. Ἐκεῖ μᾶς διηγεῖται τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐπίσκεψή του σ' ἓνα μικρὸ ἑλληνικὸν βιβλιοπωλεῖον στὴν Ἀλεξάνδρεια, καὶ συνεχίζει: «Ὁ κ. διευθυντὴς τοῦ καταστήματος μοὶ εἶπεν ὅτι ἐξ ἀνάγκης βιάζεται νὰ ἔχη προμήθειαν κυρίως γαλλικῶν μυθιστορημάτων.

1. A. R. Rangabé, Précis d'une histoire de la littérature néo-hellénique, τόμ. 2, Βερολίνο 1877, σ. 48 - 49.

2. "Ε. ἀ. σ. 269 - 273.

3. "Ε. ἀ. σ. 273.

4. A. R. Rangabé und Daniel Sanders, Geschichte der neugriechischen Literatur, Λευψία [1882], σ. 153. Ἡ ἔκδοσις δὲν ἔχει χρονολογία, ἀλλὰ ὁ Ραγκαβῆς στὰ Ἀπομνημονεύματά του, τόμ. 4, Ἀθ. 1930, σ. 368 - 369, σημειώνει ὅτι ἔγινε στὰ 1882.

5. Α. Ρ. Ραγκαβῆ, Περίληψις ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, Ἀθ. [1887], σ. 92. Κι αὐτὴ ἡ ἔκδοσις δὲν ἔχει χρονολογία, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ Ἀπομνημονεύματα, τόμ. 4, Ἀθ. 1930, σ. 507 μαθαίνουμε πὼς ἔγινε στὰ 1887.

Και ὅτε τῷ ἐξέφρασα διὰ τοῦτο τὴν λύπην μου, καὶ μυθιστορημάτων, μοὶ εἶπεν, ὡν ἐγὼ καὶ τὴν ἀνάγνωσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θ' ἀπηγόρευον εἰς τὰ τέκνα μου»¹. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ραγκαβῆς ἐκφράζει τὴ λύπη του γιὰ τὴ ζήτηση ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ τῆς Ἀλεξάνδρειας γαλλικῶν μυθιστορημάτων, τὰ ὁποῖα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ συνέχεια, διαφθεῖρουν τὰ χρηστὰ ἤθη τῶν νέων.

Ὡστόσο, παρ' ὅλα ὅσα σημειώνει ὁ Ραγκαβῆς ἐναντίον τῶν μυθιστορημάτων, εἶναι φανερό, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὰ γραφόμενά του στὸ «Précis d'une histoire de la littérature néo-hellénique», πῶς γνώριζε τὴν ἰδιομορφία καὶ τὴ βαθύτερη σύσταση τοῦ λογοτεχνικοῦ αὐτοῦ εἶδους. Ἐκεῖ², μιλώντας γιὰ τὶς καλὲς μεταφράσεις ξένων μυθιστορημάτων ἀπὸ τὸν Ν. Δραγούμη, τὸν Ε. Σίμο, τὸν Μ. Ρενιέρη, γράφει: «La variété des détails et des situations que le roman comporte leur donnait l'occasion de remettre en usage une foule d'expressions empruntées à des bonnes sources, qui donnent la souplesse et l'abondance nécessaires au langage de la vie actuelle, organe d'une société développée». Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις του γιὰ τὴ γλώσσα, βλέπουμε ἐδῶ πῶς ὁ Ραγκαβῆς εἶχε συνείδηση τῶν βασικῶν γνωρισμάτων τοῦ μυθιστορηματικοῦ εἶδους: ὅτι χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ποικιλία τῶν καταστάσεων, ὅτι ἀπεικονίζει τὶς λεπτομέρειες τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ὅτι ἐκφράζει τὴν πραγματικότητα μιᾶς ἐξελιγμένης κοινωνίας. Ἄλλο τὸ ζήτημα ἂν, παρασυρμένος ἀπὸ τὶς καθυστερημένες ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς του καὶ πνιγμένος στὶς πολλαπλὲς ἀπασχολήσεις του, δὲν μπόρεσε νὰ ἀφοσιωθῇ ὀλοκληρωτικὰ στὴν ἀφηγηματικὴ πεζογραφία καὶ νὰ ἀναπτύξῃ τὶς ἀναμφισβήτητες ἀφηγηματικὲς καὶ πεζογραφικὲς του ἱκανότητες. Πάντως δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς ὁ Ραγκαβῆς εἶχε ὅλα τὰ προσόντα γιὰ νὰ γίνῃ ἓνας πολὺ ἀξιόλογος μυθιστοριογράφος.

Ἡ ἀφηγηματικὴ πεζογραφία τοῦ Ραγκαβῆ δὲν ἔχει κριθῆ οὔτε συζητηθῆ. Καὶ τοῦτο ὄχι μόνον ὅταν πρωτοεμφανίστηκε στὰ λογοτεχνικὰ περιοδικὰ (κυρίως ἀνάμεσα 1847 - 1853), ὅταν συγκεντρώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ σὲ τρεῖς τόμους³ (1855, 1857 καὶ 1859) ἢ ὅταν δημοσιεύτηκε στὰ «Ἀπαντα τὰ φιλολογικὰ»⁴ τοῦ συγγραφέα (1876, 1882 καὶ

1. Ἐστία 26 (1888) 484.

2. Τόμ. 2, Βερολίνο 1877, σ. 270.

3. Διάφορα διηγήματα, τόμ. 1, Ἰ.Α.Θ. 1855· τόμ. 2, Ἰ.Α.Θ. 1857 καὶ Διάφορα διηγήματα καὶ ποιήματα, τόμ. 3, Ἰ.Α.Θ. 1859.

4. Τόμ. 8, Ἰ.Α.Θ. 1876· τόμ. 10, Ἰ.Α.Θ. 1882 καὶ τόμ. 11, Ἰ.Α.Θ. 1884.

1884), ἀλλὰ ἀκόμα καὶ στὰ μεταγενέστερα χρόνια. Δὲν ἔχουμε μελέτες ἢ κριτικὰ ἄρθρα γιὰ τὰ διηγήματά του· κανεὶς ὡς τώρα δὲν τὰ μελέτησε, κανεὶς δὲν τὰ διάβασε προσεκτικὰ. Ἄλλοι μιλοῦν εἰρωνικὰ ἢ περιφρονητικὰ γι' αὐτά, ἄλλοι τὰ ἀγνοοῦν, τὰ παραμερίζουν ὀλότελα καὶ κρίνουν μόνο τὰ ἐκτενέστερα πεζογραφήματά του, τὸν «Αὐθέντη τοῦ Μωρέως» καὶ τὸν «Συμβολαιογράφο». Ἄν ἐξαιρέσουμε, παλιότερα, τὴ βιβλιοκρισία τοῦ Α*** στὴν «Πανδώρα» (1860) κι' ἔπειτα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ραγκαβῆ (1892) τίς κρίσεις τοῦ Γ. Μαυρογιάννη στὴν ἐφημερίδα «Ἐστία» (1895), τοῦ Ἀριστοτέλη Κουρτίδη (1921), τοῦ Ἀγγελοῦ Τερζάκη (1933) καὶ τοῦ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου (1955), ποὺ ὡστόσο ὅλοι τους ἔγραψαν μόνο γιὰ τὸν «Αὐθέντη τοῦ Μωρέως» (ὁ Κουρτίδης καὶ γιὰ τὸν «Συμβολαιογράφο»), δὲν ὑπάρχει σχεδὸν καθόλου βιβλιογραφία γιὰ τὸν Ραγκαβῆ ὡς ἀφηγητὴ, ἐνῶ ἔχουν δημοσιευτῆ ἀρκετὰ ἄρθρα καὶ σημειώματα ποὺ τὸν βιογραφοῦν ἢ τὸν κρίνουν ὡς ποιητὴ. Μιὰ σύντομη ἐπισκόπηση τῆς κριτικῆς ἀντίκρου στὸ ἀφηγηματικὸ ἔργο τοῦ Ραγκαβῆ μᾶς φανερώνει τὴν ἀδιαφορία μὲ τὴν ὁποία τὸ ἀντιμετώπισαν οἱ σύγχρονοί του.

Ὁ μόνος ποὺ διατύπωσε ὀρισμένες κρίσεις γιὰ τὰ διηγήματα τοῦ Ραγκαβῆ ὅσο ζοῦσε ὁ συγγραφέας, εἶναι ὁ ἀγνωστος Α*** στὴν «Πανδώρα». Στὴ βιβλιοκρισία του γιὰ τὰ «Διάφορα διηγήματα καὶ ποιήματα» (1859), ἀφοῦ γράψῃ ἐπαινετικὰ γιὰ τὴ γενικὴ προσπάθεια τοῦ Ραγκαβῆ στὴν ἀφηγηματικὴ πεζογραφία, ξεχωρίζει σωστὰ τὴ «Συνέντευξι τῆς Δρέσδης» ὡς τὸ καλύτερο ἀφήγημα τοῦ τόμου. «Μεταξὺ δὲ τῶν ποιήσεων», σημειώνει, «ἀπαντῶνται εἰς πεζὸν λόγον καὶ χαριέστατά τινα διηγήματα, καθωραϊζόμενα διὰ τῶν ζωηρῶν χρωμάτων ἀκμαζούσης ποιητικῆς φαντασίας, γεγραμμένα πρὸς τὸν σκοπὸν ἡδείας καὶ εὐχαρίστου διδασκαλίας καὶ χαίροντα ὅλα τὰ προσόντα ποιητικῆς πολιτογραφῆσεως. Ἐκ τούτων τὰ πρῶτα φέρουσι τὸν τίτλον "Ὀδοιπορικαὶ ἀναμνήσεις", καὶ ἐξ αὐτῶν τὸ ἐπιγραφόμενον "Ἀγγλία" διαπρέπει ὡς ἐν τῶν ἀρίστων. Εἶναι δὲ τοῦτο εὐτράπελον καὶ χαριέστατον μυθιστοριόματιον, ὅπου ἐξεικονίζονται σπουδαῖαι κοινωνικαὶ περιπέτειαι καὶ διαγράφονται διὰ γραφίδος λεπτῆς οἱ χαρακτῆρες τῶν δρώντων προσώπων. Ὁ ἀναγινώσκων τοῦτο εὐρίσκει τὴν ἀφελῆ καὶ ἀνεπιτήδευτον χροιάν τῶν μυθιστορημάτων τῆς Σιάνδης καὶ τὰ θέληγτρα τῶν συγγραφεῶν τοῦ Σύη καὶ Δουμᾶ, καὶ μολοντοῦτο ὁ σκοπὸς τοῦ συγγραφέως εἶναι οὐχὶ νὰ μᾶς ἐκθέσῃ ἀπλῶς τὰς τερψικαρδίους σκηνὰς ἐρωτικοῦ μυθιστορηματος, ἀλλὰ νὰ διδάξῃ εἰς τοὺς μὴ εἰδότας τί ἐστὶ σιδηρόδρομος καὶ ἤλεκτρικὸς τηλεγράφος! Τὸ ἄλλως ξηρὸν τοῦτο μάθημα ἀποβαίνει διὰ τῆς

μαγικῆς ράβδου τῆς ποιητικῆς εὐφυΐας εὐχάριστον καὶ ἡδὺ ψυχαγωγῆμα . . . Τὰ δὲ ἐπιγραφόμενα “Δύω πόλεις τῆς Ἀδριατικῆς. α’. Πόλα, β’. Σάλωνα”, ἡ “Ἐπιστολὴ ἐξ Αἰγύπτου” καὶ ἡ “Βιογραφία τοῦ Ἐρεχθείου” εἰσὶ τῆς αὐτῆς ὠφελιμωτάτης σχολῆς προϊόντα, τῆς συγκιρνώσεως τὸ ἡδὺ μετὰ τοῦ ὠφελίμου, τὰς γοητευτικὰς περιγραφὰς μετὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας καὶ τῆς φαντασίας τὰ ρόδα μετὰ τῶν ἀκανθῶν τῆς δογματικῆς διδασκαλίας»¹.

Στῆ συνέχεια τῆς βιβλιοκρισίας ὁ Α*** μᾶς λέει πὼς μόνος ὁ Ραγκαβῆς «ἡδύνατο σήμερον νὰ συγγράψῃ τερπνόν τι καὶ διδακτικὸν συνάμα διὰ τὰς γυναῖκας, τοὺς νέους καὶ τὸν λαὸν σύγγραμμα, συμφώνως μὲ τὸ πνεῦμα τῆς προόδου καὶ τὰς γνώσεις τῆς ἐποχῆς καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς ἐν Ἑλλάδι ἀγωγῆς . . .»² καὶ καταλήγει μὲ ἕναν πολὺ ἐγκωμιαστικὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ ἀφηγήματος «Ἡ συνέντευξις τῆς Δρέσδης», ποὺ ἀποδίδει παραστατικὰ ἕναν φανταστικὸν διάλογο τοῦ 1813 στῆ γερμανικὴ αὐτὴ πόλιν ἀνάμεσα στὸν Ναπολέοντα καὶ τὸν Μέττερνιχ. «Ἡθέλομεν πράξει ἔργον ἀδίκου ἐπικριτοῦ [=κριτικοῦ]», γράφει, «ἂν παρετρέχουμεν τοῦτο ἐν σιωπῇ, διότι τοῦτο εἶναι τὸ ἀξιολογώτερον . . . Ἐὰν κρίνωμεν τὸν ἐπὶ τούτου τοῦ θέματος διάλογον τοῦ κ. Ραγκαβῆ ὑπ’ ἐποψιν πολιτικὴν, ἐὰν ἀναλύσωμεν τὴν ἐν αὐτῷ λεπτότητα καὶ δεινότητα, ἡθέλομεν ἀναμφιβόλως ἐπισύρει τὰ βέλη τῶν πολιτικῶν ἀντιζήλων του· διότι ἡθέλομεν ἐπὶ τέλος βιασθῆ [=ἀναγκασθῆ] νὰ εἴπωμεν ὅτι μόνον ὁ τοιοῦτόν τι συγγράψας δὲν εἶναι ξένος πρὸς τὸ χαρτοφυλάκιον τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν. Ἀλλὰ φιλολογικῶς, καὶ ἐν πάσῃ γραμματικῇ εἰρήνῃ κρίνοντες αὐτόν, τὸν θεωροῦμεν ὡς μικρὸν ἀριστούργημα περιποιοῦν τιμὴν εἰς τὴν ποιητικὴν γραφίδα τὴν δυνηθεῖσαν νὰ παραστήσῃ τόσον ζωηρῶς καὶ τόσον φυσικῶς τοὺς ἀληθεῖς χαρακτῆρας τῶν δύο σημαντικωτέρων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐπὶ πολιτικῇ, μονομαχοῦντων δὲ διὰ τῶν μᾶλλον θανασίμων ὅπλων τῆς μεγάλης διανοητικῆς τῶν ἱκανότητος, ἐπὶ ζητημάτων ἀφορώντων τὴν εἰρήνην τοῦ κόσμου. Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ὅσον μεγάλα εἶναι τὰ διαλεγόμενα πρόσωπα ἕν τιμι συγγράμματι, τόσον μεγαλυτέρα παρίσταται καὶ ἡ δυσχέρεια, νικηθείσης δὲ ταύτης, τόσον μέγας παρίσταται καὶ ὁ συγγραφεύς. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ διαλόγου τούτου δὲν ἤξεύρω διὰ τί οἱ πολιτικοὶ ἀντίπαλοι τοῦ κ. Ραγκαβῆ μοὶ ἐφάνησαν μικροί· ἴσως διότι τὸ πνεῦμα χαίρει πάντοτε τὰ ἀπαράγραπτα δίκαιά του»³.

1. Πανδώρα 10 (1859 - 60) 580.

2. Ἔ. ἀ. σ. 580.

3. Ἔ. ἀ. σ. 580 - 581.

Ἐπειτα ἀπὸ τῆ βιβλιοκρισία αὐτὴ ὅσα δημοσιεύτηκαν περὶ Ραγκαβῆ ὡς τὸ θάνατό του, καὶ ἀπὸ ἀφορμὴ ἀκόμα τοῦ θανάτου του, εἶναι ἀπλῶς βιογραφικά, πληροφοριακὰ καὶ ἀνεκδοτολογικὰ ἄρθρα, ποὺ δὲν ἀσχολοῦνται καθόλου μὲ τὸ ἀφηγηματικὸ ἔργο του. Αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὸ ἄρθρο τοῦ Σ. στὴν «Ἐπτάλοφο» τῆς Κωνσταντινούπολης, μὲ τὸ ἀνυπόγραφο στὸν «Μέντορα» τῆς Σμύρνης, μὲ τοῦ Ρ. Pradiez - Fodéré στὴν «Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη»¹, μὲ τοῦ Ν. Σπανδωνῆ², μὲ τοῦ «Ἀντίλαλου»³ καὶ μὲ τὰ δυὸ τοῦ Ἀριστείδη Ρούκη στὴν «Ἐστία»⁴. Ὁ Σ. στὴν «Ἐπτάλοφο» καὶ ὁ ἀνώνυμος στὸν «Μέντορα» χαράζουν δυὸ τρεῖς συμβατικὰς φράσεις γιὰ τὴν ἀφηγηματικὴ πεζογραφία τοῦ Ραγκαβῆ, οἱ ὁποῖες φανερώνουν πὼς ἐκεῖνοι ποὺ τὶς ἔγραψαν δὲν εἶχαν μελετήσει ἢ κατανοήσει τὰ διηγήματά του καὶ πὼς δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ διατυπώσουν ἀξιόλογες κρίσεις γι' αὐτά. Ὁ Σ. σημειώνει: «Ἡ συμβολαιογράφος» ἢ ἡ «Ἐκδρομὴ εἰς Πόρον» ἢ ἡ «Λείλα» ἢ «Ἡ αὐθέντης τοῦ Μωρέως» ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ γόνιμος τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ φαντασία πρὸς οὐδεμίαν ἀποναρκᾶ δόξαν, καὶ ἀπὸ τῶν ἀκηράτων τοῦ Παρνασσοῦ λειμώνων δρέπεται ἄνθη διὰ ποικίλους στεφάνους»⁵. Ὁ ἀνώνυμος, ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά, μᾶς λέει: «Ἡ συμβολαιογράφος», ἢ «Ἡ ἐκδρομὴ εἰς Πόρον» ἢ «Ἡ Λείλα», «Ἡ αὐθέντης τοῦ Μωρέως» ἀποδεικνύουσιν, ὅτι πανταχοῦ τῶν πονημάτων αὐτοῦ ἐπιλάμπει ἡ αὐτὴ λεπτότης τοῦ πνεύματος, ἢ αὐτὴ ἀβρότης τῶν αἰσθημάτων καὶ ἡ αὐτὴ ἰδιάζουσα χάρις τῆς ἐκφράσεως»⁶. Ἐξάιρεση γιὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἀποτελοῦν οἱ δυὸ μικρὰς μελέτες τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, στὰ 1888 καὶ στὰ 1892, περὶ Ραγκαβῆ⁷. Ἐδῶ ὁ Παλαμᾶς κρίνει γιὰ πρώτη φορὰ ἀναλυτικὰ τὸ ποιητικὸ καὶ τὸ δραματικὸ ἔργο τοῦ Ραγκαβῆ καὶ τὸ τοποθετεῖ στὴν ἐποχὴ του, χωρὶς ὥστόσο νὰ μᾶς μιλήσῃ γιὰ τὴν ἀφηγηματικὴ πεζογραφία του. Μόνο

1. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη 7 (1872 - 73) 14 - 16.

2. Ἐστία 33 (1892) 56 - 59.

3. Ἀθηναϊκὴ Ἠχώ, ε.ἀ. 33 (1892) 60.

4. Ἐ.ἀ. 20 (1885) 515 - 521 καὶ 33 (1892) 289 - 294.

5. Βλ. «Ἀλέξανδρος Ρ. Ραγκαβῆς», Ἐπτάλοφος 2 (1863 - 64) 372. Ὁ Σ. πιθανὸν νὰ εἶναι ὁ Χριστόφορος Σαμαρτσίδης, τακτικὸς συνεργάτης τῆς «Ἐπταλόφου» ἐκείνη τὴν ἐποχὴ.

6. Βλ. «Ἀλέξανδρος Ρ. Ραγκαβῆς», Μέντωρ 2 (1871 - 72) 197. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ ἀνώνυμος, ἔπειτα ἀπὸ ὀκτὼ χρόνια, ἀναφέρει τὰ ἴδια πεζογραφήματα τοῦ Ραγκαβῆ ποὺ ἀνέφερε καὶ ὁ Σ.

7. Α. Ρ. Ραγκαβῆς, Ἐτήσιον Ἡμερολόγιον Κ.Φ. Σκόκου 3 (1888) 321 - 324 καὶ Τὸ ἔργον τοῦ Ραγκαβῆ, Ἐστία 33 (1892) 75 - 78. Ἡ δεύτερη μελέτη περιλαμβάνεται τώρα στὰ Ἀπαντα, τόμ. 2, Ἀθ. [1962], σ. 404 - 412.

στην πρώτη μελέτη του σημειώνει μια φράση για τὰ διηγήματα τοῦ Ραγκαβῆ και μᾶς λέει πὼς «ἡ καταφανεστέρα ἔλλειψίς» τους εἶναι «ὅτι ἐπιδεικνύουσι συνεχῶς εἰς τὸν ἀναγνώστην ἥρωας και ἡρωίδας, παντὸς φύλου, τάξεως και ἀναπτύξεως, οἵτινες ὀμιλοῦσιν ὑπὲρ τὸ δέον τὴν γλῶσσαν . . . αὐτοῦ τοῦ κ. Ραγκαβῆ»¹.

Λίγο ἀργότερα, στὰ 1895 και στὰ 1896, ἔχουμε δυὸ χαρακτηριστικὲς κρίσεις γιὰ τὴν ἀφηγηματικὴ πεζογραφία τοῦ Ραγκαβῆ: μιὰ ἐπαινετικὴ (τοῦ Γ. Μαυρογιάννη) και μιὰ ἀρνητικὴ (τοῦ Γρ. Ξενόπουλου). Ὁ Γ. Μαυρογιάννης σὲ μιὰ σειρά ἀρθρων του στὴν ἐφημερίδα «Ἐστία», ὅπου κρίνει μερικοὺς παλιότερους μυθιστοριογράφους μας, μιλά με πολλὴ κατανόηση γιὰ τὸν Ραγκαβῆ ὡς ἀφηγητὴ και ἀναλύει συστηματικὰ τὸν «Αὐθέντη τοῦ Μωρέως». Εἶναι ἀλήθεια πὼς δὲν ἀναφέρει κανένα ἀπὸ τὰ ἄλλα διηγήματα τοῦ συγγραφέα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ «Λείλα», στὴν ὁποῖαν ἀφιερώνει μόνο λίγους σύντομους χαρακτηρισμοὺς, ὥστόσο ἡ κριτικὴ του γιὰ τὸν «Αὐθέντη τοῦ Μωρέως» φανερώνει, με τὶς εὐστοχες και σωστὲς παρατηρήσεις του, και ὀξυδέρκεια και γνώση τοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου τῆς ἐποχῆς. Γράφει: «Ὁ κ. Ραγκαβῆς ἐξύφανε μετὰ τῆς ἰδιαζούσης αὐτῷ εὐφυΐας τερπνότατον διήγημα, ἐν τῷ ὁποίῳ αἱ περιπέτειαι και τὰ ἔρωτικά ἐπεισόδια, φυσικῶς παρεισαγόμενα, ἐξεγείρουσι και διατηροῦσι μέχρι τέλους τὴν περιέργειαν τοῦ ἀναγνώστου . . . Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ [στὸν «Αὐθέντη τοῦ Μωρέως»] ὁ κ. Ραγκαβῆς ἐξεικόνισε πιστῶς τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης και ἀπέδωσε τὸν οἰκεῖον και πρέποντα αὐτῷ χρωματισμόν»². Και γιὰ τὴ «Λείλα» σημειώνει ὅτι στὶς σελίδες της «μετὰ πάσης δυνατῆς γνησιότητος ἐκτίθενται οἱ ἄγριοι τῶν Ἰνδῶν ἔρωτες και τὰ βάρβαρα θρησκευτικὰ αὐτῶν ἔθιμα». Ὁ Γρ. Ξενόπουλος, ἀντίθετα, στὰ ἀρθρα του «Οἱ διηγηματογράφοι μας ἕνας - ἕνας» ποὺ δημοσιεύτηκαν στὴν ἐφημερίδα «Τὸ Ἄστυ», ἐπιτίθεται, με κάποια ἀσέβεια, ἐναντίον τῆς διηγηματογραφίας τοῦ Ραγκαβῆ, χωρὶς νὰ τὴν ἐξετάζει κριτικὰ και χωρὶς νὰ αἰτιολογῇ τίς κρίσεις του. «Ὅλα ὅλα ὅσα γράφει ἐκεῖ εἶναι τὰ ἀκόλουθα: «Ἀπέθανεν ἐν σοφίᾳ τῷ 1892, μὴ ἐλπίζων νεκρανάστασιν παρὰ εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν. Τὸ ἐπιβάλλον φιλολογικόν του ἔργον ἐν τούτοις πληροῖ μίαν γενεάν και μίαν βιβλιοθήκην. Ἄπ' ὅλα ἔγραψεν ἐκτὸς . . . «Ἑλληνικῶν διηγημάτων»»³. Πῶς τώρα ἀνοίγει τὸν σύγχρονον τόμον τοῦ κ. Κασδόνη, οὔτε

1. Ἐ. ἀ. σ. 323.

2. Βλ. Νεοελληνικὰ μυθιστορία, ἐφ. Ἐστία, 19 Ἀπριλίου 1895, σ. 2 - 3.

3. Ὁ Γρ. Ξενόπουλος ἀναφέρεται ἐδῶ στὴν ἀβολογία «Ἑλληνικὰ διηγήματα», Ἄθ. 1896, ποὺ ἐξέδωσε ὁ Γεώργιος Κασδόνης.

“Ἕλλην διηγηματογράφος ὢν, οὔτε κἀν ζωντανός, δὲν θὰ τὸ εὔρω νὰ συλλογίζωμαι ὡς αὔριον»¹.

Στὰ 1921 δημοσιεύεται ἡ ὁμιλία τοῦ Ἀριστοτέλους Κουρτίδου «Τὸ ἑλληνικὸν διήγημα μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ Ἀλεξ. Ραγκαβῆς ὡς διηγηματογράφος». Ἐδῶ γίνεται μιὰ προσπάθεια νὰ ἐξεταστῇ λεπτομερειακὰ κι ἐξονυχιστικὰ ἡ συμβολὴ τοῦ Ραγκαβῆ στὴν ἀφηγηματικὴ πεζογραφία τοῦ καιροῦ του, ὥστόσο ὁ Κουρτίδης τελικὰ καταλήγει νὰ κρίνῃ ἀναλυτικὰ μόνο τὸν «Αὐθέντη τοῦ Μωρέως» καὶ τὸν «Συμβολαιογράφο»· γιὰ τὸν πρῶτο σημειώνει πὼς εἶναι («ἔργον ρομαντικόν, κάπως δυσκίνητον»), ἀλλὰ «ἄξιον λόγου»², ἐνῶ στὸν δεύτερο, ὅπου «ὁ Ραγκαβῆς δεικνύει τὴν ἰδιοφυΐαν του», ξεχωρίζει καὶ ἐπαινεῖ τὴ διαγραφὴ τοῦ κεντρικοῦ προσώπου, τοῦ συμβολαιογράφου Τάπα³. Στὰ ὑπόλοιπα διηγήματα τοῦ Ραγκαβῆ ὁ Κουρτίδης δὲν ἀφιερώνει παρὰ λίγους συνοπτικοὺς χαρακτηρισμοὺς· μᾶς μιλά γιὰ τὶς ρομαντικὲς καὶ ἐξωτικὲς ὑποθέσεις τους καὶ γιὰ τὶς σελίδες τους ποὺ ἦταν «κατάστικτοι ἀπὸ αἷμα», γιὰ «τὸ βαρέως δραματικὸν τῶν σκηνῶν, τὸ ἀπώτατον τῶν τόπων, τὸ ἀσύνηθες καὶ πρωτάκουστον τῶν ἡθῶν καὶ τῆς φύσεως» καὶ συμπεραίνει: «ἰδοὺ ἓνας ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἀντὶ νὰ γίνῃ μέγας “Ἕλλην μυθιστοριογράφος, γράφει ξενόπνοα διηγήματα ὀνομαζόμενα “Γλουμμάουθ”, “Τὸ κακουργοδικεῖον τῆς Ἐλισαβεττῶνος”, “Οἱ ὕφανται τῆς Ἀνσης” κλπ.»⁴. Ὁ Γρηγόριος Ξενόπουλος, ὄριμος πιά καὶ χωρὶς τὴν ἐπιθετικότητά τῆς νεανικῆς ἡλικίας, λέει τὸ 1932 λίγα λόγια γιὰ τὸν «Αὐθέντη τοῦ Μωρέως» καὶ τὸν «Συμβολαιογράφο» στὴν εἰσαγωγικὴ ὁμιλία του γιὰ τὸ νεοελληνικὸ μυθιστόρημα στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ἀπηχώντας τὶς γνώμες τοῦ Κουρτίδη. Θεωρεῖ τὸν «Συμβολαιογράφο» («ἀνώτερον κάπως ἔργον») ἀπὸ τὸν «Αὐθέντη τοῦ Μωρέως» καὶ σημειώνει πὼς («ἡ κυριωτέρα ἀρετὴ») του εἶναι ἡ ἀρκετὰ πιστὴ, εἰς τοὺς μακροὺς διαλόγους, ἀπόδοσις τῆς ἑπτανησιακῆς γλώσσης τοῦ καιροῦ ἐκεῖνου»⁵. Στὰ τελευταῖα χρόνια μόνο ὁ Ἄγγελος Τερζάκης (1933) καὶ ὁ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος (1955) ἔγραψαν γιὰ τὸν «Αὐθέντη τοῦ Μωρέως»· ὁ πρῶτος εἶναι αὐστηρὸς καὶ

1. Οἱ διηγηματογράφοι μας ἓνας - ἓνας, ἐφ. Τὸ Ἄστυ, 13 Ἰαν. 1896, σ. 2.

2. Βλ. Τὸ ἑλληνικὸν διήγημα μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ Ἀ. Ραγκαβῆς ὡς διηγηματογράφος, Ἀθ. 1921, σ. 36.

3. Ἐ. ἀ. σ. 38 καὶ 51.

4. Ἐ. ἀ. σ. 27, 28 καὶ 30.

5. Βλ. Νέα Ἐστία 11 (1932) 179.

έπικριτικός, ενώ ο δεύτερος, στις σύντομες κρίσεις του, αναγνωρίζει τις αφηγηματικές ικανότητες του Ραγκαβή¹.

Δεν υπάρχει εξέλιξη ή ώριμανση με το πέρασμα των χρόνων στην αφηγηματική πεζογραφία του Ραγκαβή. Ίσως γιατί ο συγγραφέας ασχολήθηκε συστηματικά με το λογοτεχνικό αυτό είδος μόνο στο σχετικό σύντομο διάστημα των τρεισήμισυ χρόνων (Σεπτέμβριος 1847 - Μάιος 1851)· σ' αυτή την περίοδο δημοσίευσε τα δεκαεπτά από τα είκοσι ένα πρωτότυπα αφηγηματικά έργα του. Πριν από τα χρόνια αυτά έχουμε το «Αί φυλακαί η ή κεφαλική ποινη» (1836 ή 1837) κι έπειτα τη διασκευη «Οί ύφανται τής "Ανσης» (Δεκέμβριος 1851) και τα πρωτότυπα «'Η άμαζών» ('Απρίλιος 1852), «'Ο καμινάπτης» ('Απρίλιος 1853) και «'Εκδρομή εις Πόρον» (Μάρτιος 1863). Ξεχωρίζουν βέβαια και στέκουν σ' ένα επίπεδο πολύ ψηλότερο από τα άλλα του πεζογραφήματα «'Ο αϋθέντης του Μωρέως» ('Ιούλιος 1850), «'Ο συμβολαιογράφος» ('Απρίλιος 1850) και «'Η συνέντευξις τής Δρέσδης» (Σεπτέμβριος 1847)· ωστόσο σ' ένα δεύτερο, χαμηλότερο επίπεδο θά μπορούσε κανείς να τοποθετήση τα διηγήματα «Ναϊάς» ('Ιανουάριος 1848), «Τό κακουροδικεϊόν τής 'Ελισαβεττωνος» (Σεπτέμβριος 1848), «Γλουμουμάουθ» (Δεκέμβριος 1848) και «'Ο καμινάπτης» ('Απρίλιος 1853). Όπως βλέπουμε, όλα τα παραπάνω αφηγηματικά έργα του Ραγκαβή είναι γραμμένα και δημοσιευμένα σε διάφορα χρονικά διαστήματα: ο πεζογράφος, κατά το συγγραφικό κέφι του, την έμπνευσή του και τη συγκεκριμένη διάθεση τής στιγμής, πότε μᾶς δίνει έπιτυχημένα αφηγήματα και πότε όχι.

Ό Ραγκαβής ήταν πάντως από τους πρώτους οικοδόμους τής αφηγηματικής πεζογραφίας στην Ελλάδα: έθεσε τις βάσεις του διηγήματος και του μυθιστορήματος και εξέπληρωσε την πρωταρχική προϋπόθεση του είδους, που είναι η εύχάριστη αφήγηση μιᾶς ιστορίας. Στην περιοχή τής νεοελληνικής πεζογραφίας πριν από τον Ραγκαβή, κανείς δεν είχε την ικανότητα, όπως αυτός, να μᾶς πῆ με άνεση μιᾶ ιστορία, να μᾶς κινήση το ενδιαφέρον για το τί θά συμβῆ παρακάτω στις σελίδες του. Έτσι

1. Βλ. Α. Τερζάκη, Τό νεοελληνικό μυθιστόρημα, περ. 'Ιδέα 1 (1933) 250 - 251 και Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, Τό ιστορικό μυθιστόρημα, Βασιική Βιβλιοθήκη, τόμ. 17, 'Αθ. 1955, σ. λ'. Πρβ. άκόμα Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, Τά γράμματα και η τέχνη, 'Αθ. 1967, σ. 142. Σημειώνω επίσης πώς στα βιβλία μου Τό ιστορικό μυθιστόρημα, 'Αθ. 1957, σ. 75 - 79, και Τό νεοελληνικό μυθιστόρημα, 'Αθ. 1958, σ. 68 - 73, αφιερώνω από ένα κεφάλαιο στον «Αϋθέντη του Μωρέως».

τὰ βασικά γνωρίσματά του ὡς πεζογράφου εἶναι ἡ εὐχέρεια στὴν ἀφήγησή καὶ ἡ ἐλεύθερη ἐπιπόνηση στὴν πλοκὴ. Εἶναι ἀλήθεια πὼς συχνὰ ἡ ἀφήγησις ἀπλώνεται σὲ μᾶκρος ἀδικαιολόγητο κι ἐπιμένει σὲ ἀσήμαντες καὶ ἄσχετες μὲ τὴν κεντρικὴ γραμμὴ τοῦ μύθου λεπτομέρειες, ὥστόσο στὰ καλύτερα διηγήματά του ὑπάρχει πάντα κέφι, χιοῦμορ, ζωντάνια στὸ διάλογο, παρόλο ποὺ ἡ γλώσσα τους, ἡ καθαρεύουσα, ἀποτελεῖ ἐμπόδιο γιὰ τὸν σημερινὸ ἀναγνώστη. Ἀκόμα εἶναι ἀλήθεια πὼς στὰ διηγήματά του ἡ πλοκὴ συχνὰ μπερδεύεται ἄσκοπα καὶ ἀξεδιάλυτα, πὼς παίρνει ἀπροσδόκητες τροπὲς καὶ πὼς ἡ ἀχαλίνωτη φαντασία τοῦ συγγραφέα παρασύρεται στὴν ἀφήγησις τῆς περιπέτειας γιὰ τὴν περιπέτεια· ὥστόσο θὰ μπορούσε νὰ παρατηρήσει κανεὶς πὼς αὐτὴ ἦταν ἡ πρόθεση τοῦ Ραγκαβῆ, αὐτὴ ἦταν ἡ συμβολὴ του στὴν ἐξέλιξη τοῦ νεοελληνικοῦ ἀφηγήματος, αὐτὸς ἦταν ὁ ρόλος τὸν ὁποῖο προοριζόταν νὰ παίξει ὁ συγγραφέας στὴ συγκεκριμένη ἐκείνη ἱστορικὴ στιγμή τῆς ἀφηγηματικῆς πεζογραφίας μας, αὐτὴ ἦταν ἡ πρώτη φάση ἀπὸ τὴν ὁποία ἔπρεπε νὰ περάσει ἡ νεοελληνικὴ πεζογραφία, προτοῦ ἐξελιχθῆ καὶ ὠριμάσει. Γιατὶ δὲν θὰ ἦταν ἐφικτὸ νὰ ἔχουμε μιὰ ἀπότομη καὶ αὐτόματη ὠρίμανση τῆς ἀφηγηματικῆς πεζογραφίας στὴν Ἑλλάδα, πρὶν προηγηθοῦν ὀρισμένα μεταβατικὰ στάδια στὴν ἐξέλιξή της.

Τὰ περισσότερα διηγήματα τοῦ Ραγκαβῆ εἶναι ρομαντικὰ στὴ σύλληψη καὶ τὴν ἐκτέλεση, ἐξωτικὰ στὴν τοποθέτηση τῶν μύθων, μελοδραματικὰ στὴν ἐξέλιξη καὶ τὴ δράση, καὶ ἀπίθανα στὴ διάρθρωση τῆς πλοκῆς. Ὅλα σχεδὸν τὰ ἀφηγηματικὰ ἔργα του δὲν ἔχουν καμιὰ σχέση μὲ τὴν ἐλληνικὴ πραγματικότητα, μὲ τὴν καθημερινὴ ζωὴ στὴν Ἑλλάδα τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνα· μᾶς φαίνονται σήμερα σὰν ἔργα ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ εἶχαν γραφθῆ καὶ ἀπὸ ἓνα ξένο συγγραφέα. Πραγματικά, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν «Συμβολαιογράφο», τὴν «Ἐκδρομὴ εἰς Πόρον» καὶ τὸ «Ὁ ἀδάμας», ποὺ εἶναι ὥστόσο διασκευὴ, κανένα ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα διηγήματα δὲν ἔχει ὑπόθεση ἐλληνικὴ καὶ σύγχρονη, κανένα δὲν τοποθετεῖται στὴν ἐποχὴ ὅπου ἔζησε ὁ συγγραφέας· ἀκόμα καὶ «Ὁ συμβολαιογράφος» διαδραματίζεται στὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἐπανάστασης τοῦ 21, στὴν Κεφαλληνία, καὶ μᾶς ἀφηγεῖται μιὰ ρομαντικὴ ἱστορία, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιμένει στὴ διαγραφὴ τῶν ἠθῶν ἢ τῶν ἰδιαιτέρων συνθηκῶν ζωῆς σ' ἐκείνη τὴ χρονικὴ περίοδο. Στὰ διηγήματα τοῦ Ραγκαβῆ ὑπάρχει ὁ ἔρωτας· ὥστόσο ὁ ἔρωτας ἀπὸ κάποια ἀπόσταση, ὁ ἰδανικός, ὁ πλατωνικός, ποὺ πρὸ πολὺ ἀφήνεται νὰ ἐννοηθῆ πὼς ὑπάρχει, παρὰ ποὺ περιγράφεται ἄμεσα στὶς συγκεκριμένες ἐκδηλώσεις του, καὶ ποὺ καταλλήγει πάντοτε σὲ γάμο· ἔτσι, παρουσιάζεται ὡς πλαίσιο τῶν διηγημάτων του.

Στις έρωτικές και συναισθηματικές αυτές σχέσεις ανάμεσα στους ήρωες και τις ήρωίδες του συγγραφέα συναντούμε κι έναν «κακό» υποψήφιο για την έκλεκτή του διηγήματος — που είναι συνήθως Ἄγγλιδα και πολύ ώραία — ό όποιος, άφοϋ πρόσκαιρα κερδίση την εύνοια τῆς ήρωίδας, στο τέλος παραμερίζεται για χάρη του πραγματικά «καλοϋ». Ἡ ἀληθινή αξία και ἡ καλοσύνη του άξιου υποψηφίου τελικά θριαμβεύουν αντίκρου στην έπιφανειακή και έκθαμβωτική γοητεία του άνάξιου, που συχνά είναι άξιωματικός με λαμπρή στολή και τίτλο εύγενείας. Αυτό είναι το συνηθισμένο σχῆμα τών διηγημάτων του Ραγκαβῆ.

Τό πρώτο διήγημα του Ραγκαβῆ είναι «Αί φυλακαί ἢ ἡ κεφαλικὴ ποινὴ» (1836 ἢ 1837)¹. Ὁ συγγραφέας, χωρίς πείρα στην άφηγηματική πεζογραφία και χωρίς πρότυπα στα νεοελληνικά γράμματα, έγραψε ένα άπίθανο και άδικαίωτο διήγημα, έπηρεασμένο από τὰ ξένα ρομαντικά μυθιστορήματα που διάβαζε, μελοδραματικό στην εξέλιξη, αλλά διδακτικό στη συγγραφική πρόθεση. Ἡ δράση τοποθετεῖται στο Παρίσι, όπου μιὰ έγκληματίας, ἡ Μαγδαληνὴ Βαλμόνδη, πρόκειται νὰ εκτελεσθῆ. Ὁ δήμιος ώστόσο, όταν βλέπη τὴ Μαγδαληνὴ, χλωμιάζει, κλονίζεται και άρνεῖται νὰ τὴν εκτελέση· ἡ εκτέλεση αναβάλλεται. Τότε επισκέπτονται τὴ Μαγδαληνὴ στὴ φυλακὴ ό Ούβέρτος, ό άντρας τῆς, που εἶχε χρόνια νὰ τὸν δῆ, και ό δήμιος, που άποκαλύπτεται πὼς ἦταν ό γιός τῆς Θεόδωρος. «Όλοι διηγοϋνται τὴν ιστορία τῆς ζωῆς τους, κι έτσι ό άναγνώστης μαθαίνει τί έχει προηγηθῆ. Τὴν ἄλλη μέρα γίνεται ἡ εκτέλεση, από ἄλλο δήμιο, τῆς Μαγδαληνῆς, που έχει μετανοήσει και λέει: «Σεῖς όσοι παρίστασθε, συγχωρήσατε άμαρτωλὴν, και άποφεύγετε τὸ άνόμημα, διότι φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν εκδίκησιν αϋστηροτέραν τῆς λαϊμητόμου»². Τὴν ώρα τῆς εκτέλεσης πεθαίνει, απόπληκτος, και ό Θεό-

1. Βλ. Α. Ρ. Ρ α γ κ α β ῆ, Διάφορα ποιήματα, τόμ. 1, Ἄθ. 1837, σ. 359-397. Στην ανάλυση τών διηγημάτων ακολουθῶ τὴ χρονολογικὴ σειρά τῆς πρώτης δημοσίευσης στα περιοδικά· οι παραπομπές ώστόσο γίνονται στους τρεῖς τόμους τών «Ἀπάντων τών φιλολογικῶν» (8, 10 και 11), που είναι ἡ τελευταία εκδοσις, από τὸν ἴδιο τὸ συγγραφέα, του άφηγηματικοϋ έργου του. Στους τρεῖς αϋτούς τόμους, όπως και προηγουμένως στα συγκεντρωμένα «Διάφορα διηγηματά» του (1855, 1857 και 1859), ό Ραγκαβῆς έχει συμπεριλάβει και ταξιδιωτικὲς περιγραφές: «Δύο πόλεις τῆς Ἀδριατικῆς» (1848), «Ἐπιστολὴ ἐξ Αιγύπτου» (1848), «Ἐπιστολαί ἐκ Βερολίνου» (βλ. Ἄπαντα τὰ φιλολογικά, τόμ. 11, Ἄθ. 1884, σ. 307 - 348, 349 - 361 και 415 - 493)· για τὰ ταξιδιωτικά αϋτά κείμενα δὲν θὰ γίνῃ ἐδῶ λόγος.

2. Ἄπαντα τὰ φιλολογικά, τόμ. 10, Ἄθ. 1882, σ. 218.

δωρος· ἔτσι ὁ Οὐβέρτος μένει μόνος καὶ ἀφιερώνει τὴ ζωὴ του στὴ βελτίωση τῶν φυλακῶν.

Δέκα χρόνια ἀργότερα ὁ Ραγκαβῆς δημοσιεύει στὸ περιοδικὸ «Εὐτέρπη» τὴ «Συνέντευξι τῆς Δρέσδης»¹, ἓνα ωραιότατο ἱστορικὸ ἀφήγημα. Σὲ σύγκριση μὲ τὸ «Αἰ φυλακαὶ ἢ ἡ κεφαλικὴ ποινὴ» ἐδῶ ἔχουμε μιὰ σημαντικὴ πρόοδο, ἓνα ἀπότομο ἄλλαγμα στὴν ἐξέλιξη τοῦ Ραγκαβῆ ὡς πεζογράφου. «Ἡ συνέντευξις τῆς Δρέσδης» εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ καλύτερα ἀφηγηματικὰ ἔργα τοῦ συγγραφέα, ἔχει θαυμάσιο, ζωντανὸ καὶ παραστατικὸ διάλογο καὶ ἀξιοσημειώτους στοχασμοὺς ἢ λεκτικούς διαξιφισμούς. «Ὅλο τὸ ἀφήγημα δὲν εἶναι παρὰ ἓνας διάλογος ἀνάμεσα στὸν Ναπολέοντα καὶ τὸν Μέττερνιχ, ποὺ συναντήθηκαν τὸ 1813 στὴ Δρέσδη γιὰ νὰ ρυθμίσουν τὶς τύχες τῆς Εὐρώπης. Ἐνας διάλογος ἀνάμεσα σὲ δυὸ διάσημα ἱστορικὰ πρόσωπα εἶναι πράγμα πολὺ δύσκολο κι' ἐπικίνδυνο πεζογραφικὰ· κι ὅμως ὅσα μᾶς δίνει ἐδῶ ὁ Ραγκαβῆς εἶναι σωστὰ καὶ ώραϊα εἰπωμένα στὴν καθαρεύουσα. Ὁ διάλογος εἶναι βέβαια φανταστικός, ὥστόσο ὁ συγγραφέας στηρίζεται σὲ ὅλα τὰ πολιτικὰ καὶ τὰ πολεμικὰ γεγονότα ποὺ προηγήθηκαν καὶ τὰ ἐκμεταλλεύεται, προκειμένου νὰ καταστρώσῃ τὴν ἀφήγησή του καὶ νὰ ἀποδώσῃ σωστὰ τὶς σκέψεις τῶν δυὸ συνομιλητῶν. Ὁ Ραγκαβῆς, ἀνάμεσα ἀπὸ τὸ διάλογό του, διαγράφει ἀνάγλυφα καὶ τοὺς χαρακτῆρες τῶν δυὸ μεγάλων ἀνδρῶν: τὸν ὀρμητικὸ, ὀξύθυμο καὶ εὐέξαπτο τοῦ Ναπολέοντα, ποὺ ἄλλαζε εὐκόλα διαθέσεις, καὶ τὸν ὑπολογιστικὸ, ψυχραίμο καὶ νηφάλιο τοῦ Μέττερνιχ. Στὸ ἀφήγημα ὑπάρχει ἐπίσης κάποια προσπάθεια ψυχογράφησης τοῦ Ναπολέοντα, ὅπως βλέπουμε ἀπὸ τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα, ὅπου ὁ συγγραφέας τὸν βάζει νὰ μιᾷ πρὸς τὸν Μέττερνιχ καὶ ν' ἀνοίγῃ τὸν ἐσωτερικὸ του κόσμο: «Πίστευσε, φίλτατε Μεττερνῆχε, ἡ μικρότης τῶν ἀνθρώπων πολλάκις μ' ἐνέπνεεν ἀηδίαν, καὶ ἡ εὐκολία τῆς νίκης μου, κόρον»²· καὶ περιγράφεται ἐπιτυχημένα καὶ ὑποβλητικὰ ἡ ἀνησυχία τοῦ Ναπολέοντα πρὶν ἀπὸ τὴ συνάντησιν καὶ ἡ ἀτμόσφαιρα τοῦ δωματίου, ὅπου περιμένε τὸν Μέττερνιχ: «Ὁ Ναπολέων ἐφαίνετο περιμένων ἀνυπομόνως τινά. Μετὰ πᾶσαν δεκάδα βημάτων ἴστατο, καὶ ἠτένιζε τὸ ἐπικοσμοῦν τὴν ἐστίαν πολυτελὲς ὠρολόγιον, ὅπερ ὅμως, ὡς ὁ καιρὸς, ὡς ἡ φύσις, ἐβάδιζε τακτικῶς καὶ ἡρέμως, ἀδιαφοροῦν διὰ τῶν ἀνθρώπων τοὺς περισπασμούς καὶ τὰ πάθη. Ἀπὸ δὲ τοῦ ὠρολογίου ἐπέστρεφεν εἰς τὸν χάρτην, τὸν ἠπλωμένον ἐπὶ τοῦ γραφείου του, διεμέτρει δι' ἐνός

1. Εὐτέρπη 1 (1847 - 48), φυλλ. Β', σ. 1 - 7.

2. Ἐπαντα τὰ φιλολογικὰ, τόμ. 11, Ἄθ. 1884, σ. 393.

βλέμματος τὴν Εὐρώπην, διέγραφε διὰ τοῦ δακτύλου γραμμὴν ἐπ' αὐτῆς, καὶ μεταφέρων ἔπειτα τὸν δάκτυλον εἰς τὸ μέτωπον, ἐπανελάμβανε τὸ ἀνήσυχον βάδισμά του»¹. «Ἡ συνέντευξις τῆς Δρέσδης» τελειώνει μετὰ τὴν υπόμνηση τοῦ ἱστορικοῦ περιβάλλοντος, μετὰ τὴν σύνοψη τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς: «Ἡ συνέντευξις αὕτη», γράφει ὁ Ραγκαβῆς, «μετέβαλε τῆς Εὐρώπης τὴν τύχην. Ὁ Μεττερνίχος ἀνεχώρησε πεπεισμένος ὅτι τὸν Ναπολέοντα μόνῃ ἢ βία ἤθελε μεταπείσει εἰς τὰς περὶ ἔθνικῆς ἰσότητος καὶ ἰσορροπίας ἰδέας, καὶ ἤθελε δαμάσει τὴν εἰσέτι ἀπληστον φιλαρχίαν του. Ἐκτοτε ἡ Αὐστρία ἐρρίφθη ἀπροκαλύπτως εἰς τὴν μετὰ τῆς Ἀγγλίας, Πρωσσίας καὶ Ρωσίας συμμαχίαν, ἥτις, ἀφ' οὗ ὁ Ναπολεὼν ἐκάλυψε τὴν πτώσιν του ὑπὸ τὰς ἐφημέρους δάφνας τῆς Δρέσδης, τὸν ἐνίκησεν ἐν Λειψία, καὶ τέλος ἐκυρίευσεν τὰ Παρίσια, καὶ ἔθεσεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Εὐρώπης τὸν χλευαστικὸν καὶ ἀκάνθινον στέφανον βασιλέως τῆς Ἑλβης»².

Ἐπειτα ἀπὸ τῆς «Συνέντευξις τῆς Δρέσδης» ὁ Ραγκαβῆς δημοσιεύει συνεχῶς στὴν «Εὐτέρπη» καὶ τὴν «Πανδώρα» τὰ διηγήματά του, ἐκτός ἀπὸ τὸ τελευταῖο, τὴν «Ἐκδρομὴ εἰς Πόρον». Ὁ «Βροῦτος Κουρτέρος, ζητῶν ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνειαι»³ μάλιστα δημοσιεύεται στὸ ἴδιο τεῦχος τῆς «Εὐτέρης» μετὰ τὴν «Συνέντευξις τῆς Δρέσδης». Εἶναι ἓνα σχετικὰ σύντομο διήγημα, ποῦ ἀναπτύσσεται περισσότερο μετὰ τὴν ἀφήγησιν καὶ λιγότερο μετὰ τὴν δράσιν. Ὁ φερώνυμος ἥρωας, γιὸς Γάλλου βιομηχάνου, ἀφοῦ τελείωσε τὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων, ἀρχίζει νὰ κυνηγᾷ τὰ ἀνέφικτα: δὲν μένει εὐχαριστημένος μετὰ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ πατέρα του καὶ τὴ διακυβέρνησιν τοῦ τόπου του καὶ φεύγει ἀπὸ τὴ Γαλλία, γιὰ νὰ ταξιδέψῃ καὶ νὰ ἀναζητήσῃ τὸ ἰδανικὸ του. Ἐπισκέπτεται τὸ Σὰν Μαρίνο, τὴν Ἰσπανία, τὴν Πορτογαλία, τὴν Ταϊτή, ἀλλὰ παντοῦ μπλέκει σὲ ἀσχημες περιπέτειες. Ἐπιστρέφει ἀπογοητευμένος καὶ προσγειωμένος στὸ Παρίσι, παντρεύεται, γίνεται εἰρηνικὸς βιομηχάνος καὶ διδάσκει στὰ παιδιὰ του «ὅτι ὅσα ζητεῖ τις εἰς τοῦ κόσμου τὰ πέρατα, δύναται πολλάκις, ἂν καλῶς ζητήσῃ, νὰ τὰ εὔρῃ καὶ ἐντὸς τοῦ οἴκου του»⁴. Ὁ «Βροῦτος Κουρτέρος» εἶναι ἓνα ἀσήμαντο διήγημα, γραμμένο μετὰ πρόθεσιν διδακτικὴν. Ἀντίθετα, ἐκτενέστατο, περίπλοκο, πλούσιο σὲ δράσιν καὶ περιπέτειες, εἶναι τὸ διήγημα ποῦ

1. Ἐ. ἀ. σ. 390.

2. Ἐ. ἀ. σ. 412 - 413.

3. Εὐτέρπη 1 (1847 - 48), φυλλ. Β', σ. 7 - 11.

4. Ἀπαντα τὰ φιλολογικά, τόμ. 11, Ἀθ. 1884, σ. 202.

ἀκολουθεῖ, ἡ «Λείλα»¹, καὶ ποὺ ἔχει ὡς τίτλο τὸ ὄνομα τῆς ἡρώιδας του. Ἡ ἱστορία ξετυλίγεται στὶς Ἰνδίες, ὥστόσο ἡ ὑπόθεση παρουσιάζεται τόσο πολὺπλοκὴ καὶ μπερδεμένη, ὥστε εἶναι δύσκολο νὰ τὴν συνοψίσῃ κανεὶς. «Ἐν τῷ διηγήματι τούτῳ», λέει ὁ Γ. Μαυρογιάννης, «διαγράφεται ὑπὸ τοῦ κ. Ραγκαβῆ αἱματηρὰ τὶς στρατιωτικὴ στάσις πρὸς σφετερισμὸν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τῆς Λαχώρης θρόνου . . .»². Ἄλλὰ τὰ πράγματα δὲν εἶναι τόσο ἀπλά: στὴ «Λείλα» ἡ περιπέτεια διαδέχεται ἀσταμάτητα τὴν περιπέτεια, ἡ συνωμοσία τὴ συνωμοσία καὶ ἡ μηχανορραφία τὴ μηχανορραφία. Συγκρουόμενες πολιτικὲς φιλοδοξίες, μυστηριώδεις δολοπλοκίαι, αἱματηρὲς στάσεις, ἀποτρόπαιοι φόνοι, περιπαθεῖς ἔρωτες, γεμίζουν συνεχῶς τὶς σελίδες τοῦ διηγήματος καὶ ἀφήνουν κατὰπληκτο τὸν ἀναγνώστη· στὴ δρᾶση μπλέκουν πολλὰ πρόσωπα μὲ ἀξεκαθάριστες καὶ ὀλοένα μεταβαλλόμενες ἀνάμεσά τους σχέσεις. Τοῦτο ὥστόσο εἶναι τὸ βασικό: ἡ «Λείλα» εἶναι ἓνα ἐπιφυλλιδογραφικὸ ἀνάγνωσμα, μιὰ σύλληψη ρομαντικὴ, μὲ πολλὴ καὶ ἄσκοπη περιπέτεια, μὲ πολὺ μυστήριον, μὲ μεγάλα λόγια καὶ ἐπιδεικτικὲς χειρονομίες τῶν προσώπων, ποὺ προκαλεῖ ἔντονον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ χωρὶς ἀξιώσεις ἀναγνώστη γιὰ τὴν τελικὴ ἔκβαση. Βέβαιον πάντως προτέρημα τοῦ διηγήματος ἀποτελοῦν ὀρισμέναι ὠραῖαι περιγραφικὲς σελίδες, ὅπως ἡ ἀκόλουθη: «Ἡ καλλονὴ τῆς ἐξυπνώσεως φύσεως ἦτον ἀπερίγραπτος κατὰ τὴν ὄραν ταύτην. Τὰ ὕδατα τοῦ ποταμοῦ, ἀντανακλῶντα τῆς ἀνατολῆς τὸ πολυτελὲς παραπέτασμα, ἐφαίνοντο ὡς ἠπλωμένη χλαμύς, ἐκ πορφύρας ὑφασμένη καὶ ἐκ χρυσοῦ. Εἰς τῶν ἀνθῶν τὰ πέταλα, εἰς τῶν δένδρων τὰ φύλλα, εἰς τῶν χόρτων τὰ ἄκρα, ἐκρέμαντο δρόσου ἀδάμαντες, θλῶντες τὰς πρωινὰς ἀκτῖνας ὡς μύρια πρίσματα. Ἡ γῆ, ὡς θυμιατήριον μέγα, ἀνέπεμπεν εἰς τὸν οὐρανὸν τὰς μυρινοπνόους τῆς ἀναθυμιάσεις, καὶ πανταχόθεν ἐκ τῶν λόφων, ἐκ τῶν κοιλάδων, ἐκ τῆς ἀπεχούσης πόλεως καὶ ἐκ τῶν πέριξ θάμνων, ὑψοῦντο παντοῖαι φωναί, ἀνυπόμονοι ν' ἀσπασθῶσι τὴν ἀναβίωσιν τῆς γῆς καὶ τὴν ἐπανάκαμψιν τοῦ φωτός»³.

Μέτριο, μὲ πολλοὺς διαλόγους, πολλὰς συζητήσεις καὶ λίγη δρᾶση, εἶναι τὸ διήγημα «Εἰς τὰς κορυφάς»⁴, τοῦ ὁποῦ τοῦ μύθο μας ἐξιστορεῖ στὸ πρῶτον πρόσωπον ὁ ἀφηγητῆς· ὁ ἀφηγητῆς εἶναι βέβαιον ὁ ἴδιος ὁ Ραγκαβῆς, ποὺ λέει γιὰ τὸν ἑαυτό του: «παρατηρῶν τὰ περὶ ἐμὲ διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι πάντοτε ἔχω τὴν ἔξιν τοῦ νὰ παρατηρῶ»⁵. Στὸ

1. *Εὐτέρη* 1 (1847 - 48), φyll. Η', σ. 1 κέ.

2. *Ἐφ. Ἐστία*, 19 Ἀπριλίου 1895, σ. 3.

3. *Ἄπαντα τὰ φιλολογικά*, τόμ. 8, Ἀθ. 1876, σ. 284.

4. *Εὐτέρη* 1 (1847 - 48), φyll. Η', σ. 5-14.

5. *Ἄπαντα τὰ φιλολογικά*, τόμ. 10, 1882, σ. 305.

διήγημα περιγράφεται μιὰ ανάβαση στὸν Βεζούβιο, ὅπου ἡ νέα καὶ ὠραία Ἑγγλίδα Κλάρα Βλάκβυρν βρίσκεται ἀνάμεσα στὸν κ. Φόστερ, «φυσιολόγο» καὶ καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης, πού μᾶς μαθαίνει διάφορα πράγματα σχετικὰ μὲ τὰ ἡφαίστεια, καὶ στὸν πλούσιο λόρδο Καρτουόρθ. Τελικὰ προτιμᾷ τὸν δεύτερο καὶ τὸν παντρεύεται, ἐνῶ ὁ Φόστερ, ἀπελπισμένος, αὐτοκτονεῖ. Καλύτερο διήγημα εἶναι «Ἡ Ναϊάς», τιτλοφορημένο μὲ τὸ ὄνομα ἐνὸς βρετανικοῦ πλοίου¹. Τὸ διήγημα ἀρχίζει μὲ πολὺ κέφι καὶ χιοῦμορ², μὲ κεντρικὸν ἥρωα τὸν Τζὼν Λίττελ, πού εἶναι ἀργόσχολος καὶ ἀπένταρος, καὶ περιφέρεται ἄσκοπα στὴν προκυμαία τοῦ Τάμεση. Ἐκεῖ συναντᾷ κάποιον, ὁ ὁποῖος τοῦ προτείνει νὰ μπαρκάρη στὴ «Ναϊάδα», πού ἀπέπλεε γιὰ δῆθεν ἐπιστημονικὸ ταξίδι στὶς ἀφρικανικὲς ἀκτές, μὲ πλοίαρχο τὸν Σπραϊῦ. Ὁ Λίττελ δέχεται, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα ἡ «Ναϊάς» μὲ τὸν πλοίαρχό της κάνουν ἐμπόριο μαύρων. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ ὁ Λίττελ τὸ ἀντιλαμβάνεται καὶ διαμαρτύρεται ἔντονα, δὲν εἶναι ὅμως σὲ θέση νὰ ἀντιδράσῃ. Ἀργότερα ὡστόσο, ὅταν τὸ πλοῖο κατευθύνεται στὴν Ἀμερικὴ, βοηθᾷ ἀποτελεσματικὰ τοὺς μαύρους, πού λύνουν τὶς ἀλυσίδεις τους, συλλαμβάνουν κυβερνήτη καὶ ναῦτες, καὶ γίνονται κύριοι τοῦ πλοίου. Τελικὰ οἱ μαῦροι ἀπελευθερώνονται, ὁ Σπραϊῦ καταδικάζεται σὲ θάνατο καὶ ὁ Λίττελ παίρνει ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ κυβέρνησις ὡς ἀμοιβὴ τὴν ἀξία τῆς ξυλείας τῆς «Ναϊάδος», ἡ ὁποία διαλύθηκε μὲ τὰ χρήματα πού ἔλαβε ὁ Λίττελ ὑποστηρίζει τὴ βιομηχανία κατασκευῆς ζύθου καὶ τὴν ἐταιρεία γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσις τῶν μαύρων. «Ἡ Ναϊάς» εἶναι ἓνα εὐχάριστο διήγημα, μὲ ὠραῖα δοσμένες σκηνές καὶ ζωνερὸ διάλογο, ἀξιόλογο ὡς ἀπλὴ ἐξωτερικὴ περιπέτεια.

Στὸ «Χρυσοῦν μαστίγιον»³ ἡ δράσις τοποθετεῖται στὴν Ἀλγερία, στὰ 1841, ὅταν οἱ Ἀραβες ἔχουν ἐπαναστατήσῃ καὶ οἱ Γάλλοι διεξάγουν πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τους. Κι ἐδῶ, ὅπως καὶ «Εἰς τὰς κορυφάς», μιὰ νέα καὶ ὠραία κοπέλα, ἡ Ἰουλία, βρίσκεται ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἄντρες: τὸν Ριχάρδο Δυβαλλών, γραμματέα τοῦ πρωτοδικείου τῆς Ἀλγερίας, καὶ τὸν κόμη Δὲ Λαφεριέρ, ὑπασπιστὴ τοῦ στρατάρχη. Καὶ οἱ δυὸ ἀγαποῦν τὴν Ἰουλία, πού φαίνεται πὼς προτιμᾷ τὴ στολὴ καὶ τὸν τίτλο εὐγενείας τοῦ Δὲ Λαφεριέρ. Ὁ Ριχάρδος ὡστόσο, γιὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴ μεγάλη ἀγάπη του καὶ τὴν ἀνδρεία του, βγαίνει μόνος, κρυφά,

1. Εὐτέρπη 1 (1847 - 48), φyll. Θ', σ. 8 - 20.

2. Ἄπαντα τὰ φιλολογικὰ, τόμ. 10, 1882, σ. 329 - 333.

3. Εὐτέρπη 1 (1847 - 48), φyll. ΙΕ', σ. 1 - 5 καὶ ΙΣΤ', σ. 1 - 8.

ἀπὸ τὴν πόλη γιὰ νὰ φέρη στὴν Ἰουλία τὸ χρυσὸ μαστίγιό της, ποῦ τὸ εἶχε ξεχάσει ἢ ἴδια σὲ μιὰ θέση τὴν ὁποία κατέχουν πιά οἱ Ἄραβες. Ὁ Ριχάρδος ἀνδραγαθεῖ, καταφέρνει νὰ στείλῃ πίσω τὸ μαστίγιο, ἀλλὰ συλλαμβάνεται αἰχμάλωτος. Ἡ ἐστρατεία ποῦ γίνεται γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του ἀποτυγχάνει· ἀλλὰ ἡ γενναία Ἰουλία, μεταμφιεσμένη, κατορθώνει νὰ μπῆ στὴν περιοχὴ τῶν Ἀράβων καὶ μὲ δωροδοκία νὰ σώσῃ τὸν Ριχάρδο, ποῦ τελικὰ τὸν παντρεύεται. «Τὸ χρυσοῦν μαστίγιον» εἶναι μιὰ ἀπίθανη ρομαντικὴ ἱστορία μὲ ρέουσα ἀφήγησις καὶ εὐτυχεῖ ἐκβάσις. «Τὸ κακουργοδικεῖον τῆς Ἐλισαβεττῶνος»¹, ποῦ ἀκολουθεῖ, ἔχει ζωηροὺς διαλόγους, ζωντανὴ καὶ ἐξυπνὴ ἀφήγησις, κέφι καὶ χιουῦμορ· εἶναι ἕνα χαριτωμένο διήγημα, ἀνάλαφρα δοσμένο. Ὁ λόρδος Φαβερτῶν, νέος Ἄγγλος, πτυχιούχος τοῦ πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης, καταλαμβάνεται ἀπὸ ἀνία καὶ φεύγει γιὰ νὰ περιοδεύσῃ τὴν Ἀμερικὴ. Φθάνει στὸ «χωρίδιον Ἐλισαβεττῶνα . . . κείμενον εἰς Ἀρκανσᾶς, τὴν τελευταίαν ἐπαρχίαν πρὸς τὸ Τέξας»² καὶ συναντᾷ τυχαῖα τὸ συμμαθητὴ του Ἐρρίκο Δεῖζωνα. Στὸ χωριὸ γίνεται δίκη καὶ κατηγορεῖται κάποιος ὅτι δολοφόνησε τὸν Ναθαναὴλ Στεφενσῶν. Οἱ ἔνορκοι ὅμως δὲν συμφωνοῦν — στὴν πολιτεία ἐκεῖνη χρειάζεται ὁμοφωνία γιὰ νὰ ἐκδοθῇ καταδικαστικὴ ἀπόφασις — καὶ καθυστεροῦν νὰ ἐκδώσουν τὴν ἀπόφασή τους· οἱ ὥρες περνοῦν. Τὴν ἄλλῃ μέρα τὸ πρωὶ πιά ἡ ἀπόφασις ἐκδίδεται ἀθωωτικὴ, ἐνῶ ὑπῆρχε σχεδὸν βεβαιότητα γιὰ τὴν ἐνοχλή τοῦ κατηγορουμένου. Οἱ δυὸ Ἄγγλοι φίλοι ἀποροῦν καὶ ἐνδιαφέρονται νὰ μάθουν πῶς οἱ ἔνορκοι ἀποφάσισαν τελικὰ νὰ ἀθωώσουν τὸν κατηγορούμενον· ρωτώντας πληροφοροῦνται πῶς αἰτία ἦταν ὁ Βίλκινς, ὁ ὁποῖος ἔδινε, σ' ὅλες τὶς ψηφοφορίες, ἀπαλλακτικὴ ψῆφο καὶ ἀνάγκασε ἔτσι τοὺς ἄλλους ἐνόρκους, ποῦ εἶχαν ἐξαντληθῆ ὅλη τὴ νύχτα ἀπὸ τὴν πείνα καὶ τὴ νύστα, νὰ συμφωνήσουν μαζί του. Στὸ ποταμόπλοιο μὲ τὸ ὁποῖο ταξίδευαν πρὸς τὸ Μεξικόν, οἱ δυὸ φίλοι συναντοῦν τὸν Βίλκινς καὶ τὸν ρωτοῦν γιὰ τὴν ψήφισιν μὲ τέτοια ἐπιμονὴ γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ τοῦ κατηγορουμένου. Τότε ἐκεῖνος ἀπαντᾷ πῶς θὰ τοὺς διαφωτίσῃ, ὅταν διασχίσουν τὰ σύνορα τοῦ Μεξικοῦ. Τοῦτο καὶ γίνεται. Ὁ Βίλκινς τοὺς ἀφηγεῖται πῶς σκότωσε ὁ ἴδιος, ἀμνόμενος, τὸν Στεφενσῶν καὶ πῶς ὁ Στεφενσῶν κατηγοροῦσε καὶ διέβαλλε τὴν ὥραία κόρη του Μαριάννα, καὶ ἔτσι ἔγινε αἰτία νὰ αὐτοκτονήσῃ ὁ μνηστήρας της· ἔπειτα τοὺς παρουσιάζει τὴ Μαριάννα. Ἡ ἀφήγησις τελειώνει ὕστερα ἀπὸ λίγους μῆνες· ὁ Δεῖζων συναντᾷ στὸ

1. Ἔ. ἀ. 2 (1848 - 49) 28 - 39.

2. Ἄπαντα τὰ φιλολογικὰ, τόμ. 11, Ἀθ. 1884, σ. 5.

Λονδίνο τὸν λόρδο Φαβερτῶν καὶ τὴ Μαριάννα παντρεμένους κι εὐτυχισμένους.

Τὸ «Γλουμμάουθ»¹ εἶναι ἐπίσης ἀπὸ τὰ καλὰ διηγήματα τοῦ Ραγκαβῆ· ἔχει γραφτῆ μὲ χάρη, μὲ τρυφερότητα, μὲ ἀνθρωπιά, καὶ ἀνακινεῖ, πολὺ ἐπιδερμικὰ βέβαια, κάποια κοινωνικὰ προβλήματα. Ὁ ἔρωτας ἐδῶ, ἡ συναισθηματικὴ σχέση ἀνάμεσα στοὺς δυὸ νέους, τὸ λόρδο Βαρλέυ καὶ τὴν Ἔμμα, πλαισιώνεται ἀπὸ τὴ φιλόανθρωπη ἀντιμετώπιση τῆς δυστυχίας καὶ τῆς στέρησης, ἀπὸ τὴ συνείδηση, ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ φανερώνει ὁ συγγραφέας, πὼς πέρα ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν λόρδων καὶ τῶν προνομιοῦχων ὑπάρχει μιὰ ἀνθρωπότητα ποὺ ἀγωνίζεται καὶ ὑποφέρει στὴ ζωὴ. Ὁ λόρδος Βαρλέυ, νέος πολὺ πλούσιος, περιοδεύει ἔφιππος τὴν πατρίδα του τὴν Ἀγγλία καὶ κρατᾶ σημειώσεις στὸ ἡμερολόγιό του. Στὸ δρόμο συναντᾶ μιὰ ἄμαξα μὲ τὴ λαίδη Σερφείλδ καὶ τὴν ὠραία κόρη τῆς Ἔμμα, τὴν ἀκολουθεῖ καὶ φτάνει στὰ ἀνθρακωρυχεῖα τοῦ Γλουμμάουθ. Μιὰ γυναίκα ποὺ ἐργάζεται ἐκεῖ καὶ μιᾶ, χαρακτηριστικὰ, στὴν ἀπλὴ δημοτικὴ², τὸν ὀδηγεῖ στὶς στοῆς τοῦ ἀνθρακωρυχείου, ὅπου γνωρίζεται μὲ τὴ λαίδη καὶ τὴν κόρη τῆς. Στὸ σημεῖο αὐτὸ περιγράφονται μὲ σκοτεινὰ χρώματα οἱ δυσμενέστατες συνθήκες ἐργασίας τῶν ἀνθρακωρύχων, ποὺ ἀνάμεσά τους ἐργάζονται καὶ γυναῖκες καὶ μικρὰ παιδιὰ. Ἡ λαίδη καλεῖ τὸν Βαρλέυ στὸ σπίτι τῆς καὶ τοῦ διηγεῖται τὴν ἱστορία τῆς Ἔμμας, ποὺ τὴν εἶχε κλέψει, ὅταν ἦταν μικρὸ κορίτσι, μιὰ γυναίκα καὶ τὴν εἶχε ἀναγκάσει νὰ ἐργάζεται στὸ Γλουμμάουθ. Ἐπειτα ἀπὸ μάταιες καὶ ἀπελπισμένες ἀναζητήσεις τριῶν χρόνων, ἡ λαίδη βρίσκει τυχαῖα τὴν κόρη τῆς στὰ ἀνθρακωρυχεῖα αὐτά. Ἀπὸ τότε, κάθε χρόνο, τὴν ἐπέτειο τῆς σωτηρίας τῆς Ἔμμας, μητέρα καὶ κόρη πηγαίνουν στὸ Γλουμμάουθ καὶ παίρνουν πέντε ἐργαζόμενα παιδιὰ, ποὺ τὰ ἀνατρέφουν καὶ τὰ ἀποκαθιστοῦν στὴ ζωὴ. Καὶ ἡ τελικὴ ἔκβαση τοῦ διηγήματος ἔρχεται ὁμαλὰ καὶ ἀβίαστα: ὁ Βαρλέυ παντρεύεται τὴν Ἔμμα καὶ ἄλλα πέντε παιδιὰ σώζονται κάθε χρόνο ἀπὸ τὰ ἀνθρακωρυχεῖα μὲ χρήματα τῆς λαίδης Ἔμμας Βαρλέυ. Ἡ «Ἐμάη»³ εἶναι κατώτερο διήγημα: μιὰ ἀπλὴ ἐξωτικὴ περιπέτεια, μὲ πολλὰ ὑπερβολὰ καὶ ἀπιθανότητες στὴν πλοκὴ. Ἡ ἱστορία ξετυλίγεται γύρω στὰ 1842 στὴ Νέα Ζηλανδία, ὅταν οἱ Ἀγγλοὶ προσπαθοῦσαν νὰ ριζώσουν στὸν τόπο καὶ νὰ ἐπεκταθοῦν στὰ ἐνδότερα, ἐνῶ οἱ ἰθαγενεῖς ἀγωνίζον-

1. Εὐτέρπη 2 (1848 - 49) 145 - 152 καὶ 169 - 174.

2. Ἄπαντα τὰ φιλολογικὰ, τόμ. 10, Ἄθ. 1882, σ. 265 - 267.

3. Εὐτέρπη 2 (1848 - 49) 217 - 224 καὶ 241 - 248.

ταν νὰ τοὺς ἀποκρούσουν. Κεντρικὸς ἥρωας εἶναι ὁ ἀλαζονικὸς καὶ καυχηματίας λόρδος Ἀλβέρτος Βοβλαϊῦ, ἀξιωματικὸς τοῦ ναυτικοῦ, ποὺ πολιορκεῖ μὲ ἐπιτυχία τὴν ὥραία Ἐλισάβετ, κόρη τοῦ συνταγματάρχη Οὐϊντερβίλη. Στὶς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῶν ἰθαγενῶν τραυματίζεται καὶ συλλαμβάνεται αἰχμάλωτος. Ἡ Ἐμάη ὥστόσο, ἀδερφή τοῦ φυλάρχου τῶν ἰθαγενῶν, τὸν ἐρωτεύεται, καὶ διαφεύγει μαζί του στὶς ἀγγλικὲς περιοχές, ἀφοῦ ὁ Ἀλβέρτος τῆς ὑποσχέθηκε πὼς θὰ τὴν παντρευτῆ. Τὸ τέλος τοῦ διηγήματος εἶναι μελοδραματικόν. Ὁ Ἀλβέρτος, μόλις αἰσθάνεται ἀσφαλῆς, ἀρχίζει νὰ παραμελῇ τὴν Ἐμάη, ξεχνᾷ τὴν ὑπόσχεσή του καὶ ἐτοιμάζεται νὰ παντρευτῆ τὴν Ἐλισάβετ· ἡ Ἐμάη αὐτοκτονεῖ, ὁ γάμος ματαιώνεται καὶ ὁ Ἀλβέρτος ἀπομονώνεται κοινωνικά. Ἀργότερα μάλιστα σκοτώνεται πολεμώντας στὶς Ἰνδίες.

Μὲ τὸν «Συμβολαιογράφο»¹ ὁ Ραγκαβῆς ἐγκαινιάζει τὴν τακτικὴ συνεργασία του στὴν «Πανδώρα». Τὸ ἔργο αὐτό, ἀπὸ τὰ καλότερα τοῦ συγγραφέα, εἶναι ἓνα ἐκτενὲς ἀφήγημα, μιὰ νουβέλα, ποὺ ἐξιστορεῖ μιὰ μελοδραματικὴ ρομαντικὴ ἱστορία, ἀλλὰ προπαντὸς ποὺ ζωντανεῖ μιὰ ἀνθρώπινη μορφή: τὸν Κεφαλλονίτη συμβολαιογράφο Τάπα. Ὁ Τάπας διαγράφεται ἀνάγλυφα ἀπὸ τὸν Ραγκαβῆ, μὲ σάρκα καὶ ὄσθα, μὲ δυνατὰ συναισθήματα καὶ πάθη, μὲ τὶς πονηριὲς καὶ τὶς μικρότητές του, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ μεγάλη, τὴν παθολογικὴ, ἀγάπη του γιὰ τὴν κόρη του Μαρίνα· στὸ τέλος τοῦ διηγήματος μάλιστα πάει νὰ γίνῃ πρόσωπο δραματικόν. Γενικὰ ὁ συμβολαιογράφος Τάπας εἶναι ἓνας ὀλοκληρωμένος χαρακτήρας, ποὺ πλουτίζει τὴν πινακοθήκη προσωπογραφιῶν τῆς νεοελληνικῆς ἀφηγηματικῆς πεζογραφίας. Ἡ δράση τοῦ ἀφηγήματος τοποθετεῖται στὸ Ἀργοστόλι τῆς Κεφαλληνίας, στὶς ἀρχὲς τῆς ἐπανάστασης τοῦ 21. Ὁ Τάπας πληροφορεῖ τὸν κόντε Γεράσιμο Ναννέτο, μνηστήρα τῆς κόρης του, ὅτι ὁ πλούσιος θεῖος του Διονύσιος τὸν ἔχει ἀποκληρώσει, ἀφήνοντάς γενικὸ κληρονόμο του τὸν καλόν, πρόσχαρον καὶ εὐγενικόν Ροδίνην, ποὺ εἶναι ἰδιαιτέρος γραμματέας του· ἔπειτα, μὲ πλάγιο καὶ ἔμμεσο τρόπο, τὸν προτρέπει νὰ ἀποσπᾷ τὴν ὑπογραφή τοῦ θεῖου του γιὰ μιὰ νέα, εὐνοϊκὴ γι' αὐτὸν, διαθήκη. Ὁ Γεράσιμος παίρνει ἐκβιαστικά τὴν ὑπογραφή τοῦ γέρου θεῖου του, ἀλλὰ καὶ τὸν πνίγει μὲ τὰ μαξιλάρια, γιὰ νὰ μὴν τὸν καταγγεῖλη στὴν ἀστυνομία· κατόπι στέλνει τὴ νέα διαθήκη στὸν Τάπα καὶ φεύγει ἀπὸ τὸ Ἀργοστόλι. Ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ φόνου ἐπιβαρύνουν τὸν Ροδίνην, ποὺ συλλαμβάνεται, δικάζεται καὶ καταδικάζεται σὲ θάνατο. Ὡστόσο ὁ ἄσωτος καὶ ἀνεύθυνος Γεράσιμος

1. Πανδώρα 1 (1850 - 51) 1 - 9, 25 - 30, 49 - 57 καὶ 73 - 81.

δὲν μένει ἀργός· στὸ Ληξούρι, ὅπου κατέφυγε, ἔχει μνηστευθῆ κρυφὰ τὴ Λουκία, κόρη τοῦ πλούσιου κόντε Κανίνου, καὶ ἐτοιμάζεται νὰ τὴν παντρευτῆ. Ἡ Μαρίνα ὅμως εἶναι φίλη τῆς Λουκίας καί, τυχαῖα, μαθαίνει τὰ νέα· καθὼς εἶναι τρελὰ ἐρωτευμένη μὲ τὸν Γεράσιμο, αἰσθάνεται πὼς δὲν μπορεῖ νὰ ζήσει χωρὶς αὐτὸν καὶ αὐτοκτονεῖ, ἀφήνοντας γράμμα στὸν πατέρα της, μὲ τὸ ὁποῖο τοῦ γνωρίζει τὴν αἰτία τῆς αὐτοκτονίας. Τότε ὁ Τάπας καλεῖ τὸν Γεράσιμο στὸ ἐξοχικό του σπίτι, τοῦ προσφέρει δηλητηριασμένο κρασί καὶ σὲ μιὰ τρομερῆ σκηνῆ¹ τὸν πυροβολεῖ, τὸν σκοτώνει καὶ τὸν ξαναπυροβολεῖ νεκρὸ μπροστὰ στὸ ξεσκέπαστο πτώμα τῆς Μαρίνας. Ἐπειτα, στέλνει γράμμα στὶς ἀρχές, ὅπου ἀποκαλύπτει τὴν ἀλήθεια, καὶ φεύγει, μισότρελος, γιὰ τὴν Ἑλλάδα· ἐκεῖ περιπλανᾶται ὡς «ρακένδυτος ἐπαίτης», ζῆ ἀπὸ τὶς ἐλεημοσύνες τῶν στρατιωτῶν τῆς ἐπανάστασης καὶ στὸ τέλος πέφτει ἀπὸ ἓναν βράχο ποὺ ἀντίκριζε τὴν Κεφαλληνία καὶ σκοτώνεται.

Αὐτὴ εἶναι ἡ πιὸ ἐνδιαφέρουσα, ἀφηγηματικὰ καὶ πεζογραφικὰ, πλευρὰ τοῦ «Συμβολαιογράφου»: ἡ πλευρὰ τῶν «κακῶν» χαρακτήρων, τοῦ Γεράσιμου καὶ τοῦ Τάπα· αὐτὰ τὰ δυὸ πρόσωπα διαγράφονται πιὸ ζωντανὰ καὶ πιὸ ὀλοκληρωμένα. Ἀντίθετα, ἡ πλευρὰ τῶν «καλῶν», τοῦ Ροδίνη, τῆς Ἀγγελικῆς, τοῦ Βοράτη, καθὼς καὶ οἱ ἀνάμεσά τους σχέσεις, εἶναι ὑπερβολικὰ ρομαντικῆ, μελοδραματικῆ καὶ μελιστάλακτη². Μὲ τὸ γράμμα τοῦ Τάπα ὁ Ροδίνης σώζεται τὴν τελευταία στιγμή, τὴ στιγμή τοῦ ἀπαγχονισμοῦ του, ἀθωώνεται καὶ παντρεύεται τὴν Ἀγγελικὴ Βοράτη, ποὺ ἀπὸ καιρὸ τὴν ἀγαποῦσε. Προηγουμένως, ἔπειτα ἀπὸ τὴν καταδίκη τοῦ Ροδίνη σὲ θάνατο κι ὅταν εἶναι κλεισμένος στὴ φυλακὴ, μεσολαβοῦν ὀρισμένες ἀδικαίωτες μελοδραματικὲς σκηνὲς ἀνάμεσα σ' αὐτὸν καὶ τὴν Ἀγγελικὴ³, οἱ ὁποῖες ἐπαναλαμβάνονται καὶ κατὰ τὴν ὥρα τῆς ἐκτέλεσής του. Ὁ Ἀριστοτέλης Κουρτίδης σημειώνει κάποιες ἀπιθανότητες στὸ ἀφήγημα κι ἔχει δίκιο· «μοῦ φαίνεται», γράφει, «ὅπως ἀπίθανον τὸ γεγονός, τὸ ὄθουν πρὸς τὴν τελικὴν καταστροφὴν, ὁ γάμος τοῦ κόντε Γεράσιμου. Εἰς κόμης Κανίνος οὐδέποτε θὰ ὑπάνδρευε τὴν μοναχοκόρην του κρυφίως μὲ γαμβρὸν τόσον ἄσεβῆ, λησμονοῦντα ὅτι πρὸ ὀλίγων ἐβδομάδων ἀπέθανεν ὁ θεῖος του, ὃν

1. Ἄπαντα τὰ φιλολογικά, τόμ. 10, Ἰ. 1882, σ. 92 - 95.

2. Νὰ θυμηθοῦμε ἐδῶ τὸν André Gide, ποὺ εἶπε: «C'est avec les beaux sentiments que l'on fait de la mauvaise littérature», βλ. Dostoïevsky, Παρίσι 1923, σ. 196.

3. Ἰ. 4. σ. 68 - 73.

ἐκληρονόμησεν»¹. Ἐπίσης θὰ μπορούσε νὰ παρατηρηθῆ πὼς ἡ ἀφήγησις, ἐνῶ τοποθετεῖται στὴν ἀγγλοκρατούμενη Ἑπτάνησο, δὲν ἔχει ἱστορικὸ χρῶμα καὶ πὼς μᾶς δίνει πολὺ λίγα στοιχεῖα ἀπὸ τὴ σύγχρονη καθημερινὴ ζωὴ. Στὸν «Συμβολαιογράφο» ὡστόσο ὑπάρχουν ὠραῖοι διάλογοι, ποὺ ἀποδίδουν τὴν ἀμεσότητα τῆς στιγμῆς, ζωντανές καὶ παραστατικὲς σκηνές, σωστὴ καὶ πειστικὴ διαγραφὴ τῶν χαρακτήρων. Ἀλησμόνητη μᾶς μένει ἡ σκηνή, ὅπου ὁ Τάπας ξεσπᾷ, ὅταν βλέπῃ τὴν κόρη του νεκρή, καὶ μᾶς ἀνοίγει τὴν ψυχὴ του· εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ τρυφερές καὶ συνάμα ἀπὸ τίς πιὸ δυνατές στιγμὲς τοῦ ἔργου. «Μαρίνα μου, κόρη μου», λέει ἐκεῖ ὁ Τάπας, «μ' ἀφήκες μόνον, μ' ἀφήκες ἔρημον εἰς τὴν γῆν. Μισῶ, περιφρονῶ τοὺς ἀνθρώπους. Σὺ ἦσο ἡ μόνη ἀγάπη μου ἡ μόνη θρησκεία μου, τῆς καρδίας μου ἡ καρδία. "ὦ! νὰ τὰ σχίσω διὰ τῶν ὀδόντων μου τὰ σπλάγχνα τῶν φονέων σου!»². Μὲ τὴ σκηνὴ αὐτὴ αἰτιολογοῦνται, ἔρχονται ὁμαλὰ μέσα στὴν ἀφήγησις καὶ δικαιώνονται, ἡ ψυχικὴ μεταβολὴ καὶ ἡ τρομερὴ ἐκδίκηση τοῦ Τάπα. Στὸν «Συμβολαιογράφο» συναντοῦμε ἀκόμα, ὅταν μιᾶ ὁ κεντρικὸς ἥρωας, μιὰ ἀπλουστευμένη γλώσσα, σχεδὸν δημοτικὴ, μὲ πολλὲς ἰταλικὲς λέξεις καὶ ἰταλικούς ἰδιωματισμούς, ποὺ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς ζωντανίας τοῦ ἔργου.

Ἡ «Καλμῖνα»³, τὸ διήγημα ποὺ ἀκολουθεῖ, ἔχει καλὸ διάλογο καὶ στρωτὴ ἀφήγησις, ὡστόσο ἡ ὑπόθεσή του εἶναι ἀπίθανη καὶ ἡ ἐκδίπλωσις τῶν περιστατικῶν καὶ τῆς πλοκῆς ξεφεύγει ἀπὸ τὴν ἀληθοφάνεια. Ἡ Λουκία Κλερμόντη βρίσκεται ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἄντρες ποὺ τὴν ἀγαποῦν, τὸν λόρδο Ριχάρδο Ἐλβερφέλδ καὶ τὸν λοχαγὸ Ο'Βαίρδη, ἀλλὰ ἐκεῖνη φαίνεται νὰ προτιμᾷ τὴν αἴγλη τῆς στολῆς τοῦ ἀξιοματικοῦ. Ὁ Ο'Βαίρδης προκαλεῖ τὸν Ριχάρδο σὲ μονομαχίαν μέχρι θανάτου, ἠττᾶται καὶ ἀναγκάζεται νὰ ὑπογράψῃ χαρτὶ ὅτι προκάλεσε ἀνάιτια καὶ ὅτι φέρθηκε μὲ ἀγένεια γιὰ νὰ τοῦ χαρισθῆ ἡ ζωὴ. Ἐπειτα ὁ Ριχάρδος φεύγει γιὰ τὴν δυτικὴ Ἀφρική. Τὰ καζάνια ὅμως τοῦ πλοίου μὲ τὸ ὅποιο ταξίδευε τινάζονται στὸν ἄερα καὶ αὐτὸς βρίσκεται στὴ θάλασσα καί, σὲ λίγο, αἰχμάλωτος μιᾶς μαύρης φυλῆς γυναικῶν πολεμιστῶν. Ἡ ὠραία Καλμῖνα, ποὺ ἀρχηγεῖε στὴ φυλὴ αὐτὴ, συμπαθεῖ τὸν Ριχάρδο, τὸν σώζει καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ τὴν πάρῃ μαζί του στὴν Ἀγγλία. Ἔτσι καὶ γίνεται ἓνα ἀγγλικὸ πλοῖο τοὺς βρίσκει στὴν ἀκτὴ, τοὺς μεταφέρει στὴν Ἀγγλία καὶ ὁ Ριχάρδος ἐγκαθιστᾷ τὴν Καλμῖνα, ποὺ τὸν ἔχει ἤδη ἐρωτευθῆ,

1. Α. Κουρτίδου, Τὸ ἐλληνικὸν διήγημα μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, σ. 51.

2. Ἐ. ἀ. σ. 89.

3. Πανδώρα 1 (1850 - 51) 97 - 106.

σ' ένα μικρό σπίτι στον κήπο του έξοχικού πύργου του, ενώ ο ίδιος φεύγει για το Λονδίνο. Έκει μαθαίνει πως ο Ο'Βαίρδης πρόκειται να παντρευτεί τη Λουκία· όμως η αλήθεια, ή ατιμία του Ο'Βαίρδη, αποκαλύπτεται και τελικά η Λουκία παντρεύεται τον Ριχάρδο, ενώ η Καλμίνια πεθαίνει από μαρασμό.

Το ιστορικό μυθιστόρημα «Ο αυθέντης του Μωρέως»¹ είναι ένα από τα πιο σημαντικά λογοτεχνικά έργα του Ραγκαβή. Ιστορική πηγή του συγγραφέα στο έργο αυτό, από όπου άντλησε όρισμένα περιστατικά, υπήρξε το έμμετρο μεσαιωνικό αφήγημα «Χρονικόν του Μωρέως», λογοτεχνική πηγή και παράδειγμα για μίμηση το μυθιστόρημα «Ivanhoe» του Walter Scott. Ο σκελετός της πλοκής έχει ληφθεί από το «Χρονικόν του Μωρέως». Δεν είναι σωστό αυτό που γράφει ο Γ. Μαυρογιάννης: «Η κλεις του διηγήματος συνίσταται εις τινα συμφωνίαν γενομένην κατά πλάσμα του συγγραφέως, μεταξύ του Αυθέντου του Μωρέως Γουλιέλμου Σαμπλίτου του εκ Καμπανίας και του Γοδοφρείδου Βιλλαρδουίνου»². Η συμφωνία αυτή δεν είναι «πλάσμα» του συγγραφέα· υπάρχει στο «Χρονικόν του Μωρέως», όπως υπάρχουν και τα βασικά περιστατικά της καθόδου του Ροβέρτου Σαμπλίτη από τη Γαλλία στην Πελοπόννησο και το γεγονός της καθυστέρησής του και της απώλειας της «αυθεντίας του Μωρέως»³. Έξάλλου ο Ραγκαβής είχε τη συνείδηση πως γράφει ιστορικό μυθιστόρημα και την πρόθεση να μάς δώσει με κάθε ακρίβεια τα ιστορικά γεγονότα που αφηγείται. Στον δεύτερο τόμο των διηγημάτων του (1857) αφιερώνει μάλιστα δυο σελίδες σε σημειώσεις για τον «Αυθέντη του Μωρέως» και παραπομπές σε κείμενα, με τις οποίες θέλει ν' αποδείξει τις ιστορικές βάσεις του έργου⁴. Άλλο το ζήτημα αν ο συγγραφέας πλούτισε το ύλικό του «Χρονικού» με νέα πρόσωπα και νέα περιστατικά, πράγμα που αποδεικνύει τη μυθοπλαστική φαντασία του⁵.

1. Έ. ά. 1 (1850 - 51) 145 κέ.

2. Γ. Μαυρογιάννη, Νεοελληνικά μυθιστορία, έφ. Έστία, 19 Άπριλίου 1895, σ. 2.

3. Βλ. για τη συμφωνία τους στίχους 1877 - 1893 του «Χρονικού του Μωρέως» και για τα άλλα περιστατικά τους στίχους 2098 - 2437 στο βιβλίο του Πέτρου Καλονάρου, Τò χρονικόν του Μωρέως, Άθ. 1940, σ. 80 - 81 και 89 - 103.

4. Βλ. Διάφορα διηγήματα, τόμ., 2, Άθ. 1857, σ. α' - β' του τέλους. Οι σημειώσεις και οι παραπομπές αυτές δεν ξαναδημοσιεύονται στη δεύτερη έκδοση του «Αυθέντου του Μωρέως», στα Άπαντα τα φιλολογικά, τόμ. 8, Άθ. 1876.

5. Άνάλυση του μυθιστορήματος βλ. στού Α. Σαχίνη, Τò ιστορικό μυθιστόρημα, Άθ. 1957, σ. 75 - 79.

«Οἱ δύο υἱοί»¹, τὸ διήγημα ποῦ δημοσιεύεται ἔπειτα ἀπὸ τὸν «Αὐθέντη τοῦ Μωρέως», εἶναι ἓνας ἀσήμαντος διδακτικὸς μῦθος γιὰ παιδιὰ. Στὴν παλιὰ Ἀραβία ζοῦν δυὸ ἀδερφοί, ὁ «καλὸς» Ἀσσάν καὶ ὁ «κακὸς» Ἰωναθάν· ὁ πρῶτος εἶναι ἐργατικὸς καὶ οἰκονόμος, ὁ δεῦτερος ὀκνηρὸς καὶ ἄσωτος. Ὁ Ἰωναθάν μάλιστα φτάνει στὸ σημεῖο νὰ ληστέψῃ τὸν ἀδερφό του καὶ νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν πατρίδα του. Στὸ τέλος τοῦ διηγήματος ὡστόσο ἐπιστρέφει ἀμπτωχὸς καὶ ἐξαντλημένος, καὶ ὁ Ἀσσάν τὸν συγχωρεῖ καὶ τὸν περιθάλπει· ἔτσι γίνεται καὶ αὐτὸς ἐργατικὸς καὶ τίμιος. Στὸ «Ὀδοιπορικὰ ἀναμνήσεις, Ἀγγλία»² ὁ ἀφηγητὴς συνομιλεῖ μὲ δυὸ κοπέλες καὶ τοὺς λέει μιὰ ἱστορία ἀπὸ τὴν Ἀγγλία. Ὑπάρχει ἀρκετὴ «εὐφυΐα» στοὺς διαλόγους ἀνάμεσα στὸν ἀφηγητὴ καὶ τὶς κοπέλες, ποῦ δημιουργεῖ κάποια ζωηρότητα σ' ὅλη τὴν ἀφήγηση. Ὁ Ραγκαβῆς, ὁ ἀφηγητὴς, ἐπαναλαμβάνει ἐδῶ ὅτι ἔχει πεῖ μὲ ἄλλη διατύπωση, γιὰ τὸν ἑαυτὸ του στὸ διήγημα «Εἰς τὰς κορυφάς»: «Πρέπει νὰ μὴ σὰς ἀποσιωπήσω ἐν μέγα ἐλάττωμά μου, ὃ πολλάκις ἀλλὰ ματαίως ἐπροσπάθησα νὰ διορθώσω, τὴν ἔξιν, λέγω, τοῦ νὰ παρατηρῶ πανταχοῦ καὶ πάντοτε καὶ τὰ ἐλάχιστα, καὶ ὅσα ἀκόμη δὲν μ' ἀφορῶσι»³. Λέγοντας τὴν ἱστορία του ὁ ἀφηγητὴς βρίσκει τὴν ἀφορμὴ νὰ μᾶς ἐξηγήσῃ, μὲ πάρα πολλὰ λεπτομέρειες, ὅλα τὰ σχετικὰ μὲ τὴ λειτουργία τῶν σιδηροδρόμων καὶ τοῦ τηλεγράφου, ποῦ ἦταν ἄγνωστα τότε στὴν Ἑλλάδα. Ἡ καθαυτὴ ἱστορία εἶναι μιὰ μεπερδεμένη περιπέτεια: ὁ Ἀδόλφος Οὐίλλισὼν ἀπάγει ἐκούσια τὴ Μαίρη Σίγκλαιρ καὶ ὁ Ἐδουάρδος Μορλέυ, ποῦ εἶναι ἀδερφὸς τῆς χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ ἐκείνη, προσπαθεῖ νὰ τὴν προστατεύσῃ καὶ ἀνακαλύπτει ὅτι ὁ Οὐίλλισὼν εἶναι κοινὸς ἀπατεώνας. Ὁ Ἐδουάρδος προτρέπει τὴ Μαίρη νὰ παντρευτῇ τὸν Ἐρρίκο Μακκόλεν, ὁ ὁποῖος τὴν ἀγαπᾷ· ἀλλὰ ὁ Ἐρρίκος δηλητηριάζεται ἀπὸ τὴ συμμορία τοῦ Οὐίλλισων. Στὸ τέλος ἀποκαλύπτεται πὼς ὁ Ἐδουάρδος δὲν εἶναι ἀδερφὸς τῆς Μαίρης, μὲ φυσικὴ συνέπεια, ἐξαιτίας τῆς ἀμοιβαίας συμπάθειάς τους, τὴ μνηστεία τους. «Ὁ ἀδάμας»⁴ εἶναι ἓνας σύντομος καὶ ἀσήμαντος διδακτικὸς μῦθος, μιὰ διασκευὴ («ἔξ Α.Κ.»), ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος ὁ Ραγκαβῆς. Ἡ δράση τοπο-

1. Πανδώρα 1 (1850 - 51) 381 - 385 καὶ 406 - 407. «Οἱ δύο υἱοί» χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ συγγραφέα ὡς «μικρὸν διήγημα διὰ τὰ παιδιὰ».

2. Ἐ. ἀ. 1 (1850 - 51) 428 - 436 καὶ 446 - 456.

3. Ἄπαντα τὰ φιλολογικά, τόμ. 11, Ἄθ. 1884, σ. 250.

4. Πανδώρα 1 (1850 - 51) 461 - 464.

θετείται στη Σύρο, όπου ο Δημήτριος και η Ζωή αγαπιούνται· ο πατέρας όμως της Ζωής Ευστάθιος έχει τη γνώμη πως η βάση της εύτυχίας είναι τα χρήματα και συμβουλεύει τον Δημήτριο να πάει στη Βλαχία, να εργαστεί και να πλουτίσει. Ο Δημήτριος πηγαίνει πραγματικά στο Βουκουρέστι, βλέπει πως το χρήμα δεν ρέει στους δρόμους και γίνεται υπάλληλος σ' ένα έμπορικό γραφείο. Έπειτα από λίγο του προσφέρουν σε χαμηλή τιμή ένα δῆθεν πολύτιμο διαμάντι· αυτός δίνει όλα τα χρήματά του, το αγοράζει κι επιστρέφει στη Σύρο, όπου εξακριβώνει πως το διαμάντι είναι ψεύτικο. Τελικά παντρεύεται τη Ζωή και ζούν φτωχικά, αλλά εύτυχισμένα· έτσι η ιστορία υποδηλώνει πως η εύτυχία δεν βρίσκεται στον πλούτο.

Ήσσημαντο και άδικαίωτο αφήγημα με μυθολογικό θέμα είναι και η «Βιογραφία του Έρεχθείου»¹. Τα πρόσωπα της ιστορίας είναι ο βασιλιάς της Αθήνας Κέκροψ, οι τρεις κόρες του, η Άγραυλος, η Έρση και η Πάνδροσος, ή θεά Αθηνα και ο θεός Ποσειδών, που διαφωνούν για το ποιός θα ανάλαβη υπό την προστασία του την πόλη της Αθήνας και που ο Ζεύς τους συμφιλιώνει. Στο τέλος διαβάζουμε διάφορες πληροφορίες σχετικές με το Έρεχθείο. Η άσκοπη περιπέτεια και η περίπλοκη δράση χαρακτηρίζουν το ρομαντικό, μελοδραματικό και άπίθανο διήγημα «Αί δύο αδελφαί»², που είναι από τα χειρότερα του συγγραφέα. Η δράση ξετυλίγεται στην Ιταλία, σ' ένα χωριό κοντά στη Νεάπολη, όπου δυο φτωχές όρφανές αδερφές, η Ρόζα και η Νίννα, μπλέκουν σε περιπέτειες με ληστές και σε ρομαντικούς έρωτες, ανακαλύπτουν τυχαία τον πατέρα τους, που ήταν πλούσιος πρίγκηπας, και τελικά η μιὰ παντρεύεται τον άξιωματικό που αγαπούσε και η άλλη γίνεται μοναχή· ο άγνωστος νέος τον όποιον είχε έρωτευθῆ αποκαλύπτεται πως είναι ο έπικηρυγμένος ληστής Καπρέρας. Στο διήγημα «Η εύδαίμων οικογένεια»³ ο Ραγκαβῆς άφηγεῖται μιὰ σύντομη και άσημαντη ιστορία, που τοποθετείται στο Λονδίνο και αναφέρεται σε μιὰ ομάδα ζώων και πουλιών, τα όποια έχουν γυμναστή να ζούν μαζί, άρμονικά, σ' ένα κλουβί. «Οί ύφανται της Άνσης»⁴, που ακολουθούν, είναι διασκευή· το αναφέρει ο ίδιος ο συγγραφέας σε ύποσημείωσή του. Έκτενές και περιπετειώδες διήγημα, διαδραματίζεται στη Σκανδιναβία, γύρω στα

1. Έ. ά. 1 (1850 - 51) 474 - 480.

2. Έ. ά. 1 (1850 - 51) 557 - 565 και 2 (1851 - 52) 587 - 595.

3. Έ. ά. 2 (1851 - 52) 627 - 629.

4. Έ. ά. 2 (1851 - 52) 971 - 981 και 995 - 1005.

1500, κι ἔχει ὑπόθεση ποὺ ἀπομακρύνεται πολὺ ἀπὸ τὴν ἀληθοφάνεια. Ὁ Ραγκαβῆς μᾶς μαθαίνει ὀρισμένα πράγματα σχετικὰ μὲ τὴν «Ἀνσεατικὴ ἀμφικτυονία», ἀλλὰ ἡ ρέουσα ἀφήγηση, οἱ ζωντοὶ διάλογοι καὶ οἱ παραστατικὲς περιγραφές του, ποὺ ὑπάρχουν κι ἐδῶ, ὅπως καὶ στὰ περισσότερα διηγήματά του, δὲν δικαιώνονται καὶ δὲν μᾶς ἱκανοποιοῦν, γιατί ἡ ἐκδίπλωση τῆς ἱστορίας μᾶς θυμίζει ἓνα ἀπίθανο παραμῦθι.

«Ἡ Ἑμαζών»¹ βασίζεται σὲ πραγματικὸ γεγονός: τὴν πυρκαγιά καὶ τὸ ναυάγιο τοῦ ἀγγλικοῦ πλοίου μὲ τὸ ὄνομα αὐτό. Ἔτσι ἀρχίζει τὴν ἱστορία του ὁ συγγραφέας: «Πόσους ἀγῶνας δὲν καταβάλλουσι, πόσην φαντασίας δαπάνην οἱ συντάττοντες διηγήματα, ὅπως ἐφεύρωσιν ὁμοιόληθές τι τὴν πλοκὴν, καὶ συγχρόνως δραματικὸν ἔχον τὸ διαφέρον! Καὶ ὅμως ποσάκις δὲν συμβαίνουσι δράματα ἀληθῆ, κατὰ πολὺ ὑπερβαίνοντα τὰς θαρραλεωτέρας αὐτῶν ἐπινοίας, τὰς περιπαθεστέρας αὐτῶν συνθέσεις»². Ἐνα τέτοιο «ἀληθὲς δράμα» μᾶς ἀφηγεῖται στὴ συνέχεια ὁ Ραγκαβῆς: ἡρώας του εἶναι ὁ Γάλλος συγγραφέας Γαβριὴλ Φερρῆς (Gabriel Ferry), ποὺ βρίσκεται στὸ πλοῖο καὶ πολιορκεῖ ἐρωτικὰ τὴν ὠραιότατη Ἀγγλίδα Ἑλεονόρα. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλα πρόσωπα στὸ διήγημα, ἀλλὰ ἡ δράση του εἶναι περιορισμένη: τὰ διάφορα πρόσωπα συζητοῦν μόνο ὀλοένα καὶ φλυαροῦν. Ἐπειτα, περιγράφεται σωστὰ καὶ παραστατικὰ τὸ ναυάγιο, ὁ πανικός τῶν ἐπιβατῶν, οἱ βάρκες ποὺ κατεβαίνουν στὴ θάλασσα. Ἀνάμεσα στοὺς ἐπιβάτες ποὺ παραμένουν στὸ κατὰστρωμα τοῦ βυθιζόμενου πλοίου καὶ δὲν προλαβαίνουν νὰ σωθοῦν εἶναι ὁ Ferry καὶ ἡ Ἑλεονόρα. Τὸ διήγημα ἀξίζει μόνο γιὰ ὀρισμένες περιγραφές του. Καὶ «Ὁ καμινάπτης»³ [=θερμαστής], ἀπὸ τὰ καλὰ διηγήματα τοῦ Ραγκαβῆ, «στηρίζεται ἐπὶ συμβάντος ἀληθοῦς, ὁ ἀνήγγειλον αἱ εὐρωπαϊκαὶ ἐφημερίδες τοῦ Φεβρουαρίου 1852», ὅπως γράφει ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας⁴. Εἶναι ἓνα ἀρκετὰ ἐκτενὲς διήγημα, μὲ ρομαντικὴ σύλληψη, ποὺ διαβάζεται ὥστόσο εὐχάριστα χάρη στὸν ὠραῖο διάλογο καὶ τὴν ἀνετὴ ἀφήγηση. Ἡ δράση του ξετυλίγεται πάνω στὸ ἀτμόπλοιο Σαλαμάνδρα, τοῦ ἀγγλικοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ, ὅπου ὁ πλοίαρχος Σόμμερς ἔχει ἐπιβιβάσει τὴ σύζυγό του καὶ τὴν ὠραιότατη κόρη του Ὠφέλεια, μὲ τὴν ὁποία ἐρωτοτροπεῖ ὁ ὑποπλοίαρχος Μοντφόρτος. Στὸ πλοῖο ὑπηρετεῖ ὡς θερμαστής ὁ Ἀρθοῦρ Οὐίλλης, ποὺ εἶναι νέος εὐγενικός καὶ φιλιαναγνώστης· ἡ Ὠφέλεια τὸν συμπαθεῖ, γιατί ἔχασε

1. Ἐ. ἀ. 3 (1852 - 53) 7 - 15.

2. Ἀπαντα τὰ φιλολογικά, τόμ. 10, Ἀθ. 1882, σ. 369.

3. Πανδώρα 4 (1853 - 54) 1 - 9 καὶ 25 - 34.

4. Ἀπαντα τὰ φιλολογικά, τόμ. 11, Ἀθ. 1884, σ. 39.

τή μικρή περιουσία του βοηθώντας έναν γείτονά του, κι έχει διάφορες συζητήσεις μαζί του, από τις οποίες διακρίνει την καλλιέργειά του. Σ' αυτό το μεταξύ ο Μοντφόρτος έχει ζητήσει σε γάμο την 'Ωφέλεια, και οι γονείς της τον θέλουν και την πιέζουν να δεχτῆ· αυτή όμως τους θέτει προθεσμία μιᾶς μέρας για ν' απαντήσει, όπως ακριβώς τῆς ζήτησε ο κρυφά έρωτευμένος μαζί της Ούίλλης, ο οποίος περίμενε να επικυρωθῆ ἡ απόφαση τοῦ δικαστηρίου, πού τον αναγνώριζε απόγονο τῶν πλουσιῶν κομήτων τοῦ Στοκπόρτ και γενικό κληρονόμο τους. Τὴν ἄλλη μέρα ὁ Οὐίλλης ἀναγγέλλει ἐπίσημα στὴν οἰκογένεια Σόμμερς πῶς κληρονόμησε τίτλο εὐγενείας και περιουσία, και παραιτεῖται ἀπὸ θερμαστής· ἡ 'Ωφέλεια τότε ἀπορρίπτει τὴν πρόταση τοῦ Μοντφόρτου. Ἐπειτα ἀπὸ λίγο ὁ Οὐίλλης, ὡς κόμης Στοκπόρτ πιά, γράφει στὸν Σόμμερς για νὰ τὸν καλέσῃ με τὴν οἰκογένειά του στὸν ἐξοχικό πύργο του, και ἡ 'Ωφέλεια ἐπιμένει νὰ δεχτοῦν τὴν πρόσκληση. Ἐκεῖ τελειώνει τὸ διήγημα.

Τὸ τελευταῖο διήγημα τοῦ Ραγκαβῆ, ἡ «Ἐκδρομὴ εἰς Πόρον»¹, δημοσιευμένο δέκα χρόνια ἀργότερα, διαφέρει κάπως ἀπὸ τὰ προηγούμενά του. Ἡ δράση του τοποθετεῖται στὴν Ἑλλάδα, στὴ σύγχρονη μετὸ συγγραφέα ἐποχὴ, και ἡ πλοκὴ του δὲν εἶναι μπερδεμένη· παρουσιάζεται σὰν κάτι ἀνάμεσα σὲ ταξιδιωτικὴ ἐντύπωση ἢ περιγραφή και διήγημα. Ἡ ἱστορία του ὡστόσο ἔχει πολὺ ρομαντικὴ και μελοδραματικὴ ἐξέλιξη. Βασικὸ ἐπίσης μειονέκτημα τῆς «Ἐκδρομῆς εἰς Πόρον» εἶναι ἡ ἔκταση τῆς ἀφήγησης, τὸ ἄπλωμα τῆς ἱστορίας, ἡ περισσολογία και ἡ φλυαρία τοῦ συγγραφέα. Σὲ μιὰ ἐκδρομὴ στὸν Πόρο πρωταγωνιστεῖ μιὰ χαριτωμένη κυρία, ἡ κ. Ἀγγελικὴ, ὁμορφη, κοσμικὴ, ἐξυπνη και μορφωμένη, και ὁ ἀφηγητῆς ἔχει πολλὰ συζητήσεις πάνω στο πλοῖο μαζί της. Ὅταν φτάνουν στὸν Πόρο, ὁ ἀφηγητῆς ἀφήνει τὴ συντροφιά για νὰ ἐπισκεφθῆ τὸ ναὸ τοῦ Ποσειδῶνος· ἐκεῖ συναντᾷ ἕναν ἄκακο τρελό, κερδίζει τὴν ἐμπιστοσύνη του και μαθαίνει τὴν ἱστορία του: πῶς ἐρωτεύτηκε μιὰ νέα στὴν Ἀθήνα και πῶς ἐκείνη τὸν ἐγκατέλειψε για νὰ κἀνὴ πλούσιο γάμο. Ὁ ἀφηγητῆς λέει τὴν ἱστορία στὴν κ. Ἀγγελικὴ, αὐτὴ ὅμως τὸν κοροϊδεύει, ὑποστηρίζοντας πῶς δὲν μπορεῖ νὰ παραφρονήσῃ κανεὶς ἀπὸ ἔρωτα. Ὡστόσο ὁ τρελός, ἀφοῦ εἶδε τὴν κ. Ἀγγελικὴ, αὐτοκτονεῖ κι ἐκείνη μόλις ἀντικρίζει τὸν νεκρό, μένει ἐμβρόντητη και πέφτει λιπόθυμη. Ἐπειτα ἀπὸ τρία χρόνια ὁ ἀφηγητῆς ἐπισκέπτεται ἕνα ψυχιατρεῖο στὴν Γερμανία, συναντᾷ ἐκεῖ τὴν ἡρώίδα και παραστέκεται στὶς τελευταῖες της στιγμές. Πεθαίνοντας ἡ κ. Ἀγγελικὴ παρακαλεῖ τὸν

1. Χρυσάλλης 1 (1863) 140 - 148, 167 - 177 και 202 - 206.

ἀφηγητὴ νὰ πάη στὸν Πόρο, στὸν τάφο τοῦ τρελοῦ, καὶ νὰ ζητήσῃ ἀπὸ μέρους τῆς συγγνώμῃ: ἡ νέα κοπέλα ποὺ παλιότερα εἶχε ἐγκαταλείψει τὸν τρελὸ τοῦ Πόρου ἦταν ἡ ἴδια. Μὲ τὴν «Ἐκδρομὴ εἰς Πόρον» συμπληρώνεται ἡ σταδιοδρομίᾳ ἐνὸς πεζογράφου, ὁ ὅποιος, ἂν δὲν ἔθεσε τίς βάσεις μιᾶς νεοελληνικῆς παράδοσης στὸ διήγημα, ἔδωσε ὡστόσο ἄφθονα δείγματα τῆς μυθοπλαστικῆς φαντασίας του καὶ τῆς ἀφηγηματικῆς του ἱκανότητος.

ΛΠΟΣΤΟΛΟΣ ΣΑΧΙΝΗΣ

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΠΕΡΙ Α. Ρ. ΡΑΓΚΑΒΗ

Δὲν ὑπάρχει βιβλιογραφία περὶ Α. Ρ. Ραγκαβῆ. Ὁ Γ. Βαλέτας μόνον δημοσίευσε ὀρισμένα λήμματα στὴ Νέα Ἑστία 19 (1936) 842. Ἐδῶ συμπληρώνω τὴν πρώτη ἐκεῖνη προσπάθεια βιβλιογράφησης, μὲ ὅσα παλιότερα (ὡς τὸ 1908) δημοσιεύματα γιὰ τὸν συγγραφέα μπόρεσα νὰ συγκεντρώσω:

1. Α***, Βιβλιογραφία [=βιβλιοκρισία]: Διάφορα διηγήματα καὶ ποιήματα Α.Ρ. Ραγκαβῆ, τομ. Γ', Ἀθ. 1859, περ. Πανδώρα 10 (1859 - 60) 579 - 582.
2. Σ., Α. Ρ. Ραγκαβῆς, περ. Ἐπτάλοφος 2 (1863 - 64) 369 - 373.
3. Ἀνυπόγραφο, Α. Ρ. Ραγκαβῆς, περ. Μέντωρ 2 (1871 - 72) 197.
4. Ρ. Pradiez - Fodégré, Α. Ρ. Ραγκαβῆς, περ. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη 7 (1872 - 73) 14 - 16.
5. Ἀντίλαλος, Ἀθηναϊκὴ Ἠχώ, περ. Ἑστία 33 (1892) 60.
6. Μ., Βιβλιογραφία [=βιβλιοκρισία]: Α. Ραγκαβῆ, Ἀπομνημονεύματα, Α'. Ἀθ. 1894, περ. Ἑστία 37 (1894) 205 - 206.
7. Γ. Μαυρογιάννης, Νεοελληνικὰ μυθιστορία, ἐφ. Ἑστία, 19 Ἀπριλίου 1895, σ. 2 - 3.
8. Γρ. Ξενόπουλος, Οἱ διηγηματογράφοι μας ἕνας - ἕνας, ἐφ. Τὸ Ἄστυ, 13 Ἰανουαρίου 1896, σ. 2.
9. Δ. Η. Βικέλα, Ἡ ζωὴ μου, Ἀθ. 1908, σ. 397 - 401.